

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Факультет соціальної та психологічної освіти

Кафедра психології

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

освітній ступінь бакалавр

на тему

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
СПРИЙМАННЯ МОЛОДЮ ГЕНДЕРНИХ РОЛЕЙ**

Виконала: здобувачка III курсу, 33 групи
спеціальності 053 Психологія
Освітньо-професійна програма «Психологія»
Стешенко Н.Д.

Керівник: кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології
Вахоцька І.О.

Рецензент: доктор педагогічних наук,
професор Кравченко О.О.

Умань 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СПРИЙМАННЯ МОЛОДІЮ ГЕНДЕРНИХ РОЛЕЙ.....	6
1.1. Соціальне сприймання як предмет наукового аналізу.....	6
1.2. Рольовий контекст соціальної перцепції	17
1.3. Сприймання гендерних ролей як чинник гендерної соціалізації молоді.....	27
РОЗДІЛ II. ГЕНДЕРНО - РОЛЬОВА ПЕРЦЕПЦІЯ МОЛОДІ: СОЦІАЛЬНО - ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ТА ОСОБЛИВОСТІ.....	40
2.1. Дизайн дослідження: опис методик та вибірки дослідження.....	40
2.2. Гендерно-рольовий репертуар у контексті поколінних змін.....	44
2.3. Тренінгова програми розвитку перцептивної гендерно-рольової компетентності молоді.....	52
ВИСНОВКИ	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	62
ДОДАТКИ.....	72

ВСТУП

Актуальність проблеми. Розвиток сучасного суспільства зумовлює зміну цінностей та світоглядних орієнтирів у сфері гендерної взаємодії. Нові форми шлюбу і партнерства, практики зміни статі, пошук балансу між традиційними та сучасними гендерними ролями – усе це сьогодні є важливими викликами для молоді, яка проходить гендерну соціалізацію в принципово інших умовах, ніж попередні покоління. Успішність цієї соціалізації залежить передусім від особливостей перцепції молоддю гендерних ролей, а також від рівня розвитку у неї гендерно-рольової компетентності. Саме цим зумовлена актуальність та своєчасність дослідження соціально-психологічних особливостей сприймання молоддю гендерних ролей.

Дослідження психології гендеру (С. Бем, Ш. Берн, Т. Говорун, Т. Данильченко, Л. Заграй, В. Каган, І. Кльоцина, О. Кікінежді, У. Найссер, Т. Титаренко, Р. Чіп) пояснюють феномени, важливі для розуміння сприймання гендерної поведінки: гендерні стереотипи, ідентичність, а також маскуліність, фемінність та андрогінність тощо.

Вивчення закономірностей рольової взаємодії (Р. Лінтон, Р. Мертон, Я. Морено, Е. Берн, Е. Гоффман, Г. Булден, Р. Шулер, К. Моссхолдер, А. Бедаян, А. Арменакіс) створює основу розуміння рольової перцепції.

Д. Пацтліф, М. Шехтер, розглядають прототип і еталон як важливі елементи соціально-перцептивного процесу, що лягло в основу нашого тлумачення ролі прототипів у гендерно-рольовій перцепції.

Незважаючи на значний обсяг відповідних наукових робіт, бракує цілісної пояснювальної моделі сприймання гендерних ролей, технік та програм формування перцептивної гендерно-рольової компетентності молоді. Соціальна значущість і недостатнє розкриття особливостей сприймання молоддю гендерних ролей зумовили вибір проблеми дослідження.

Мета дослідження полягає у встановленні соціально-психологічних

особливостей сприймання молоддю гендерних ролей та розвитку її перцептивної гендерно-рольової компетентності.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати стан вивчення проблеми, виокремити найважливіші складові сприймання молоддю гендерних ролей.

2. Виявити особливості гендерно-рольового репертуару чоловіків і жінок та визначити зв'язок сприймання гендерних ролей з професійними, соціально-статусними, сімейними параметрами.

3. Встановити особливості сприймання актуальних для молоді гендерних ролей за характеристиками фемінності, маскулітності та андрогінності.

4. Рекомендувати тренінгову програму розвитку перцептивної гендерно-рольової компетентності молоді.

Об'єкт дослідження – соціальна перцепція гендерно-рольової взаємодії.

Предмет дослідження – соціально-психологічні особливості сприймання молоддю гендерних ролей.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та розв'язання завдань було використано комплекс методів:

– *теоретичні методи* – аналіз та узагальнення наукової літератури з проблеми дослідження для з'ясування стану розробленості предмету дослідження; систематизація, порівняння та узагальнення даних теоретичних і емпіричних досліджень, теоретичне моделювання – з метою обґрунтування концептуальних засад дослідження;

– *емпіричні методи* – анкетування з метою визначення основних показників сприймання гендерних ролей; психодіагностичне тестування для виявлення характеристик особистості, її рольової поведінки та рольових переживань; рекомендовано тренінгову програму, спрямовану на підвищення рівня гендерно-рольової компетентності молоді.

Для встановлення уявлень молоді та людей зрілого віку про гендерні ролі застосовано анкету «Гендерні ролі в моєму житті»; для актуалізації знань

щодо гендерних ролей та виявлення типових патернів сприймання своїх та чужих ролей – групова дискусія і драматизація; для визначення соціально-демографічних характеристик респондентів, а також оцінки сприймання ними гендерних ролей була запропонована анкета «Досвід гендерно-рольової взаємодії». З метою дослідження особистісних характеристик було використано тестові психодіагностичні методики: а) «Шкала загальної самоефективності» Р. Шварцера і М. Ерусалема; б) «Агресивність і конфліктність» Є. П. Ільїна і П. О. Ковальова). Для встановлення патернів поведінки ми використали «Опитувальник з дослідження драйверів» М. Кокс.

Практичне значення дослідження. Результати дослідження можуть бути використані в діяльності практичних психологів для консультативної роботи з молоддю, спрямованої на розв’язання проблем гендерно-рольового сприймання та само сприймання.

Апробація результатів дослідження. Результати роботи були представлені на VIII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасні тренінгові технології для розвитку особистості: еко-тренінг».

Бакалаврська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків.

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СПРИЙМАННЯ МОЛОДІЮ ГЕНДЕРНИХ РОЛЕЙ

1.1. Соціальне сприймання як предмет наукового аналізу

Соціально-психологічна думка, описуючи процес сприймання, апелює до цілої низки понять, а саме: пізнання, розуміння, репрезентації, відображення, апперцепції, оцінки, ідентифікації, уявлення, образу, еталону, прототипу; механізмів взаєморозуміння (міжособистісні, міжгрупові) тощо. Розвиток наукової думки підтверджує важливість диференціації задекларованих вищепонять, їх уточнення і співвіднесення, що в нашому випадку стосується перш за все соціальної перцепції. Сам термін «соціальна перцепція» введений в обіг з середини ХХ століття, у перекладі з латини (*perceptio* – сприйняття) стосується досліджень сприймання як пізнавального процесу, розширення сфери його пізнання до природи соціальних явищ. Сучасні словники потрактовують соціальну перцепцію через процеси відображення, розуміння та оцінку людьми саме соціальних об'єктів (інших людей, самих себе, груп, соціальних спільнот), виокремлюючи її тим самим від пізнавального процесу, що вивчається у загальній психології.

Соціальне сприймання як предмет вивчення у соціальній психології характеризується такими ознаками: визнання взаємоактивними і суб'єкта, і об'єкта сприймання; перевага фіксації на смислових, оцінних та причинових детермінантах процесу; залежність сприйняття від мотиваційно-сміслової структури діяльності суб'єкта сприймання з тенденціями до злиття його афективного компонента з пізнавальним. Незалежно від сфери розгортання процесу сприймання (нежива/жива природа, об'єкти/суб'єкти, предмети чи соціальні явища), вченими

виділяються його типові структурні компоненти (суб'єкт, об'єкт, процес та результат), а при вивченні соціальної перцепції увага зосереджується більше на характеристиках суб'єкта і об'єкта перцептивного процесу та їхньої ролі у розбудові соціальної взаємодії як на рівні індивіда, так і соціальних груп.

У наукових розвідках щодо поняття соціальної перцепції дослідники виокремлюють три напрями: перший стосується виділення предмета дослідження, другий – його структури (суб'єкт, об'єкт, процес, результат – образ), а третій – детермінантів перцептивного процесу, в ролі яких можуть виступати як фізіологічні особливості, так і соціальні чинники, зокрема, культура, традиції або історична зумовленість специфіки середовища простору оточення, в якому взаємодіє особистість. Кожна людина має низку детермінувальних характеристик, завдяки яким вона активно взаємодіє із об'єктом. Дослідниця окреслює ефекти соціальної перцепції, а також наголошує на значенні саме когнітивних процесів у соціальному сприйманні суб'єктів взаємодії. Підтримуючи ці ідеї, Н. Карпенко вважає, що соціальне сприймання слід описувати у зіставленні характеристик як соціального суб'єкта, так і соціального об'єкта перцепції а також як специфіки самого процесу перцепції, так і його результату [31].

Висвітленню процесу соціальної перцепції присвячені праці зарубіжних учених: Е. Аронсон, А. Бандури, Дж. Брунер, Г. Келлі, Дж. Кемпбелла, К. Левіна, Г. Теджфела [4; 37; 38] та сучасних вітчизняних науковців: Н. Гаєвської, Т. Горобець, Т. Данильченко, О. Дудар, В. Москаленко, В. Семиченко, В. Циби, Н. Чепелевої [12; 21; 23; 26; 48; 67; 76; 78]. Однак, незважаючи на численні дослідження, у науковій літературі дотепер продовжується дискусія щодо самого терміну соціального сприймання.

На ролі активності у процесі пізнання наголошує В. Джемс, стверджуючи, що пізнання – це не пасивне пристосування до зовнішнього

світу, а побудова таких стосунків із зовнішнім, щоб внутрішні стосунки сприяли виживанню та благополуччю. Пізнання в його розумінні пов'язане із зацікавленням і це дозволяє розглядати процес сприймання крізь призму мотиваційної структури взаємодії суб'єкта з об'єктом заради пізнання. За умови зацікавлення об'єктом пізнання стає можливим процес рефлексії та розуміння природи речей. Ця думка перегукується з ученням Г. Риккерта про роль цінностей у процесі пізнання. Він наголошує на важливості «не фіксувати усі деталі», а виділяти головне, що спрямовує процес пізнання на визначення того суттєвого в зацікавленнях людини та її індивідуальної позиції. Дослідник розрізняв два процеси пізнання дійсності: суб'єктивно-практичну оцінку (Werten) та теоретичне «віднесення до цінності» (Wertbeziehung). В теоретичному плані – це загальнозначуща гносеологічна оцінка, тоді як суб'єктивно-практична оцінка має індивідуальний психологічний характер. Важливими для нашого розуміння предмета дослідження є визначення доміант процесу пізнання, що стосується індивідуальної позиції та зацікавлення об'єктом пізнання. У такому контексті стає важливим сформульований М. Вебером принцип: усяке пізнання є судженням. Воно передбачає протиставлення суб'єкта пізнання пізнаваному об'єкту, і опосередковане співвіднесення цих протиставлених елементів.

Свій внесок у розуміння процесу пізнання вніс і дослідник у сфері розвитку людини Ж. Піаже. Він описав процес «децентрації» як розумову здатність враховувати множинні боки дійсності в процесі взаємодії з іншими [55]. У свою чергу, Л. Виготський вважав, що потрібно розглядати феномени процесусприймання під кутом здатності людини до розвитку та усвідомлення. У сформульованому ним принципі осмислення цілісного об'єкта йдеться про те, що в процесі розвитку змінюються значення і мислення діяльності, і, як наслідок – сприймання. Тобто, процес сприймання не є константою: він трансформується під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників. У такий спосіб розвивається здатність людини до

рефлексії розуміння об'єктів, наповнюючи пізнання себе та світу в широкому контексті.

Г. Костюк, займаючись проблемами розуміння, потрактує його як явище різноаспектне: йдеться і про здібності, і про власне процес розуміння (дійти до суті), і про стан свідомості, і про результат процесу (поява на його підґрунті суджень, висновків, понять, поглядів). На історичних і ситуативних аспектах сприймання наголошував С. Рубінштейн, зауважуючи, що особливості етапів розвитку людини та її нагальної ситуації будуть визначати і процес її сприймання. Тобто, за певних обставин людина може сприймати події константно, як зріла особа, а в іншій ситуації – з регресивної позиції, як дитина. Ця думка важлива з огляду на предмет нашого дослідження, оскільки молоді люди перебувають у процесі становлення власної особистості та самовизначення в суспільстві.

Вивчаючи соціальне сприймання в контексті теорії діяльності, О. Леонт'єв вказував на неможливість сприймати соціальний об'єкт без наслідування певних патернів та їх відтворення у власній поведінці. Результатом соціально-перцептивного процесу, на його думку, виступає образ як елемент структури перцепції, орієнтовна основа поведінки. Він стверджував, що проблема сприймання – це проблема процесу побудови в свідомості індивіда багатомірного образу світу, образу реальності як відображення природи речей. У свою чергу, Ф. Бекон поділяв пізнання на раціональне та чуттєве, де останнє вважав достовірнішим за раціональне, яке може породжувати образи – фікції, що не спираються на «істинну природу речей» [9]. Підкреслюючи сказане вище з позиції емпіризму, соціолог А. Поцілуйко теж вважав джерелом образів соціального сприймання саме чуттєвий досвід безпосередньої взаємодії в реальному переживанні повсякдення. Продуктивним вираженням у такому випадку виступають конкретні образи. Водночас прихильники раціоналізму вважають, що джерелом сприймання є спілкування між людьми, а вираженням перцепції є знакові конструкти та поняття, відображувані в

мові [57]. Висловлені думки вчених розмежують емпіричний та раціональний шляхи пізнання світу, де останній слугує більше науковому пізнанню, ніж відображає природний процес реального життя. Натомість системний підхід знімає ці протиріччя й уможливорює констатацію того, що в повсякденному житті особистість може конструювати узагальнені образи та поняття, спираючись на власний досвід соціалізації (чуттєвий, раціональний тощо) [47; 61].

Науковці стверджують, що соціальне сприймання містить у собі три складники: власне сприймання, пізнання та оцінку об'єктів суб'єктами [5]. Пізнання, що розгортається на основі сприймання, забезпечує розуміння об'єктасприймання, його інтерпретацію (за смислом, контекстом тощо) та створення його образу. А. Коваленко наголошує на співвідношенні значення соціального сприймання зі значенням інтерпретації, завжди залежних від попереднього досвіду суб'єкта та поведінки об'єкта сприймання у певний момент; від системиціннісних орієнтацій суб'єкта та інших детермінувальних чинників суб'єктивного й об'єктивного характеру [34]. Інтерпретація об'єкта сприймання, на думку авторки, здійснюється за умови створення у психіці суб'єкта деякого образу, уявлення про те, що саме в цей момент часу він сприймає.

Отже, спираючись на наукові розвідки, можемо стверджувати, що процес сприймання передбачає наявність певних уявлень щодо об'єкта, процесу та образу, що передують процесу соціального сприймання і виступають його уточненим результатом, як синтез чуттєвого та наочного характеру, виступаючи якісно новим утворенням – узагальненим образом дійсності в свідомості людини [60]. Потрактуюємо поняття соціального сприймання як процес, що включає відображення, пізнання (розпізнавання, розуміння) та інтерпретацію (оцінки, категоризації) у свідомості суб'єкта соціальних об'єктів та їхню взаємодію задля створення цілісного образу соціальної реальності та власної картини світу (збагачення, звуження тощо).

Узагальнюючи теоретичні надбання щодо поняття «соціального сприймання» хочемо наголосити, що воно знайшло своє відображення в різних школах та концепціях, а саме: когнітивно-поведінковій, гештальт- і екзистенційно-орієнтованій психології тощо. Як зауважує Л. Литвинчук, у «природничо-науковій теорії відображення» термін сприймання розглядається як здійснена в уяві форма взаємодії свідомості з матеріальним явищем, як відбитий у свідомості світ в еквівалентній йому формі [39]. Пояснюючи процес соціального сприймання у парадигмі гештальт-психології, В. Кауфман, спираючись на роботи К. Коффки, В. Келера, М. Мерло-Понті, стверджує, що ця категорія осмислюється за допомогою понять цілісності і структури. Цілісність забезпечується відображенням об'єктів у всій їхній повноті, а структура передбачає виділення окремих боків завдяки розумінню та пізнанню об'єктів. У контексті екзистенційно орієнтованої психології Ф. Brentano і Е. Гуссерль розглядають соціальне сприймання з точки зору феноменології цілісного здійснення людського буття, коли інтенційність свідомості спрямована назовні крізь уявлення, почуття та судження суб'єкта. М. Мерло-Понті сприймає цілісність людини, її внутрішній світ крізь призму формування взаємодії зі світом, дійсністю, а сприймання є процесом діалогу світів. Процес сприйняття, на його думку, містить креативний компонент, оскільки суб'єкт не тільки відображає, але й активно конструює дійсність, що є важливим аспектом для нашого дослідження [43]. Радянський учений М. Ярошевський теж розглядав сприймання як процес, налаштований на формування цілісного образу предмету сприймання, а виявлення динаміки цього образу (на підставі можливості центрації на фоні або фігурі по черзі) уможлиблює розкриття складної когнітивної структури особистості.

У працях представників когнітивного напрямку щодо вивчення явища соціального сприймання найбільшого розвитку набуло розуміння процесу формування оцінки. Так, вчені наголошують, що під час

сприймання оцінювання об'єкта сприймання відбувається за принципами подібності та відмінності його від інших. Виявлення окремих рис об'єкта сприймання полегшує пошук подібності та дозволяє зробити розумове узагальнення. Натомість відмінності знаходять, спираючись на сукупність рис об'єкта. Ці когнітивні процеси забезпечують ідентифікацію, категоризацію та деталізацію об'єкта сприймання. Цікавим вважаємо зауваження, що крім прямої оцінки об'єкта сприймання суб'єкт може здійснити своєрідне перенесення оцінки (використання власних або запозичених готових оцінок). Також важливим у процесі сприймання видається концептуальне пізнання образу взаємодії, детально розкрито в працях Е. Бехтеля та О. Бехтеля. У свою чергу, Дж. Брунер, вивчаючи сприймання, наголошував на групуванні за критеріями в процесі категоризації явищ, феноменів та перцептивних конструктів, що допомагають співвідносити їхню схожість. Також він пояснював існування певної гіпотези, яка виникає у людини під час сприймання об'єкта (регуляторна функція). Це пов'язано з очікуванням взаємодії і її потужність залежить від частоти повторюваності досвіду, значущості об'єкта та потреб суб'єкта. Все це, на думку Дж. Брунера, виробляє певну перцептивну готовність, коли мінімізується зовнішня неочікуваність і максимізується очікувана успішність процесу сприймання.

Для нашого дослідження цікавою є точка зору Дж. Брунера про те, що перцептивній готовності можна навчитися. В процесі життя людина сприймає різні об'єкти, явища й феномени та складає думку про них. Якщо розуміння нею цих речей підтверджується практично, формується деякий еталон, з яким в подальшому звірятиметься розуміння схожих об'єктів. Еталони містять інформацію, якими повинні бути відповідні об'єкти сприймання (зокрема –гендерні ролі). Люди чи явища, що в своїх проявах збігаються з внутрішнім еталоном, ми зараховуємо до прототипів цих феноменів. Якщо певне явище, за нашою оцінкою, не збігається з еталоном, досліджуємо чому і, якщо знаходимо пояснення, розширюємо

поле свого розуміння цього явища, утворивши уточнений еталон. Цей процес відбувається повсякчас, розвиваючи наше соціальне пізнання. Коли ми в змозі досягнути множинну кількість цих еталонів, то надзначуєтьсть одного перестає контролювати інші, з'являється так звана соціальна толерантність до різноманіття думок, уявлень та суджень щодо одної того самого об'єкта сприймання.

Поняття «еталон» у словнику української мови тлумачиться як мірило, зразок для порівнювання з чим-небудь [71]. Використання у психології поняття «еталон» започаткував О. Запорожець під час розроблення теорії розвитку сприймання шляхом формування перцептивних дій у межах загальної психології. Еталони слугували для порівняння існуючих перцептивних образів з новими, зовнішніми при розпізнаванні навколишнього світу [27]. Зазначена концепція передбачає такі етапи сприймання: впізнавання об'єкта, виділення ознак та прийняття рішень. Процес упізнавання тісно пов'язаний з механізмами пам'яті, коли об'єкт сприймання порівнюється з існуючими внутрішніми конструктами (кодами) людини. У соціальну психологію еталон потрапив завдяки О. Бодальову, який використовував його для характеристики процесу міжособистісного сприймання. Концепцію еталонів також розробляли вітчизняні (О. Дудар, Т. Дуткевич) та зарубіжні (Р. Клацки, Н. Кочеткова, О. Селфридж) вчені [26; 27; 36]. На думку Н. Кочеткової, еталони – це соціально-психологічні утворення, ціла система ознак, що виступають оцінкою, мірилом соціальних об'єктів різного характеру [36]. Авторка стверджує, що еталони залишаються в нашій пам'яті і безпосередню задіяні під час прийняття рішення. Порівнюючи їх з образами, Н. Кочеткова зазначає, що останні пов'язані з нашою уявою і процесом перетворення уявлень, створення нових образів, трансформації старих – це певна система образів, динамічно створених в процесі розвитку [36]. У цьому контексті впізнавання образів згідно з еталонами повертає нашу увагу до механізму ідентифікації, коли його результатом виступає

процес порівняння об'єкта сприймання з внутрішнім еталоном. Людина може мати безліч еталонів щодо внутрішньої структури, актуалізованих згідно з контекстом соціальної ситуації.

Розглядаючи поняття соціального сприймання, важливим виступає поняття прототипу, що в психологічному словнику пояснюється як репрезентація набору ознак з усередненим або ідеальним значенням об'єктів сприймання, які можна віднести до одного класу. У загальній психології теорія формування прототипів передбачає створення абстрактних узагальнених образів, де поєднуються ті основні ознаки, які найбільш часто зустрічаються в групі еталонів, об'єднаних у прототип. На думку Р. Клацки, основою прототипів є схеми або набір правил, за якими ми описуємо прототип. Ця теорія добре перегукується з поняттям прототипу в соціальній психології, коли процес розпізнання образів у процесі соціальної взаємодії спирається на порівняння з типовим зразком – «типового образу» (прототипу). Питаннями розроблення концепції прототипу займалися вчені: Б. Велічкоський, Р. Клацки, О. Краснорядцева, П. Майер, Ф. Мінірт, Ф. Уічерн, Д. Раткліф, Д. Полєв, М. Шехтер, М. Августінос, І. Валкер, С. Файск, С. Тейлор, Е. Рош [36; 88; 97; 99].

Як вважає П. Майєр, людина використовує прототип як точку відліку при порівнянні нетипових представників, явищ, понять. Вивчаючи поведінку дошкільнят, Д. Петкліф спостерігав, що діти теж при розпізнаванні об'єктів більш звертають увагу на типові ознаки, уніфікуючи та об'єднуючи їх для спрощення сприймання [97]. Однак, подальші дослідження Д. Полева довели, що порівняння з навіть ідеальним зразком не може відобразити складність реального процесу. М. Шехтер вважає прототип одним із видів еталонів, що уможлиблює приблизну категоризацію та слугує першою її ланкою, спираючись на жорсткі еталони. З точки зору когнітивної психології можна стверджувати, що еталон та прототип є репрезентаціями соціальної реальності, де еталон

служує відбитком конкретних стимулів, забезпечуючи індивідуальне впізнання, а прототип передбачає абстрактну репрезентацію задля групового пізнання. Динамічною особливістю прототипу є те, що він розширюється до великих соціальних процесів, може набувати ознак надбання культури, виступаючи її зразками – орієнтирами, за якими відбувається соціальнонавзаємодія.

Науковці погоджуються, що формування в свідомості особистості певних еталонів та прототипів як психологічних конструктів забезпечує спрощення системи сприймання соціальної дійсності. Прикладом такої структури може слугувати поняття «схеми», яке запропонував У. Найссер. Він вважав, що схема виступає посередником між попереднім досвідом (зафіксованим через еталон) та актуальним сприйманням. Схеми функційно наповнюються соціальними конструктами у вигляді стереотипів, уявлень й культурних стигм, що спрямовують пізнавальну діяльність людини. Його схема також враховує активність суб'єкта та низку зовнішніх соціальних обставин. Згідно з поглядами У. Найссера, середовище допомагає стандартизувати соціальний досвід, інтегрований через його схематизацію та фіксування в еталоні. Сталість такого конструкту не дозволяє розширити поле пізнання, фіксуючись на певному зразку. Натомість перехід у прототип дозволяє знайти саму суть явища, відповідну сучасній ситуації і слугує адаптації та розвитку в ній. Розроблена М. Вебером «концепція ідеальних типів» пояснює процес формування таких еталонів та прототипів як мисленнєвого образу, що поєднує певні зв'язки і процеси в деякий позбавлений внутрішніх суперечностей «космос мисленнєвих зв'язків». На його думку, така конструкція носить характер утопії, однак вона придатна для того, щоб бути практичним ідеалом, до якого слід прагнути, порівнюючи значущі компоненти його змісту та формуючи абстрактний узагальнений образ явища або регулювати певні соціальні процеси.

Дж. Келлі в «теорії особистісних конструктів» пояснює процес

соціального сприймання як такий, що діє за допомогою системи конструктів, порівнюючи між собою явища і процеси. На його думку, такі особистісні конструкти людина виробляє все своє життя. Вони можуть відрізнятися основою порівнянь та ієрархією значущих ознак. Автор також зауважує, що конструкти спрямовують, задають вектор аналізованих явищ. Він поділяв людей на когнітивно-простих та когнітивно-складних залежно від кількості вибудованих ними конструктів (чим більше конструктів, тим більша здатність адаптації до реальних протиріч життя). На нашу думку, теорія конструктів Дж. Келлі добре пояснює природу виникнення низки еталонів (конструктів), що у взаємодії та за певних умов можуть створювати відповідні прототипи як регулятори соціальної активності та перцептивного процесу.

Підсумовуючи зазначене вище, можемо стверджувати, що науковцями сформовано підґрунтя розуміння соціального сприймання як такого, що розгортається у суб'єктно-суб'єктній взаємодії в процесі пізнання та суб'єктивної оцінки соціальної реальності. Психологічними конструктами цього динамічного процесу можуть виступати схеми, патерни, уявлення та еталони, прототипи та поняття, що забезпечуються механізмами міжособистісного та міжгрупового взаєморозуміння.

1.2. Рольовий контекст соціальної перцепції

Становлення особистості передбачає процес рефлексії свого життя та усвідомлення власної репрезентації як учасника соціальної взаємодії з певним набором соціальних позицій, функцій, статусів, очікувань та ролей. Спроба науково пояснити соціальну поведінку людини, виокремити та обґрунтувати її детермінанти привела до створення низки рольових теорій, зокрема: функційно-рольової (Ф. Батс, Р. Лінтон, Т. Парсонс, С. Харві, Е. Шілз), структурно-рольової (Р. Барт, Р. Лінтон, М. Леві, С. Надел, М. Мандел, Г. Уайт, С. Уіншіп), організаційно- рольової (Е. Ван-де-Вліерт, М. Ван-Селл, Н. Гросс, Р. Л Кан), когнітивно-рольової (Я. Морено, М. Шериф, Дм. Роттер, Дж. Келлі, Дж. Мід, Ж. Піаже) та теорії символічного інтеракціонізму (Г. Блумер, М. Кун, Ч. Кулі, Дж. Мід). Дослідження Е. Берна, Дж. Келлі, Дж. Міда, Дж. Морено спонукали науковий світ до інтеграції основних засад цих теорій у практику психології засобом виокремлення психологічних корелят, однією з яких є поняття соціальної ролі. Конгруентність її сприймання і оцінки є основою соціальної взаємодії.

Як науковий термін «роль» вперше використали Дж. Мід і Р. Лінтон при описі стратегії поліпшення взаємодії в процесі комунікації через прийняття іншого. Трансформація розуміння ролі відбувалася, на думку Дж. Морено, поступово: від банального його опису як «рулону», на якому писали суфлеру ролі акторів крізь поняття персона, маска, особистість до розуміння місії соціальних ролей чи виконання певних соціальних функцій [45]. Українські вчені М. Корнєв і А. Коваленко вважають, що поняття «роль» виступає своєрідною ланкою зв'язку між особистістю і соціальним середовищем [34; 35].

І. Кон вважає, що роль є поняттям багатозначним. Натомість, у буденності вона потрактовується як щось несуттєве, штучне, що не можна ототожнювати з самою особистістю і саме тому слід описувати через зовнішнє співвідношення різних презентацій, не розкриваючи їхньої

природи. Водночас, Ч. Гордон підкреслював важливість осмислення ролі в кожній ситуації, бо в процесі диференціації певні елементи поведінки та прояви почуттів можуть «зліплюватися» з нею [88]. Він вважав роль нормативним поняттям і співвідносив з очікуваною поведінкою в конкретній ситуації. Вчені зазначають, що завдяки усвідомленню рольової реальності відбувається визначення власної рольової ідентифікації. Услід за Р. Тернером вони стверджують, що ролі відповідають культурним і соціальним нормам, в яких акумулюється та втілюється досвід особистості шляхом концептуалізації її смислів й засвоєння ознак в процесі сприйняття, рефлексії та оцінки. Питаннями наукових досліджень ідентифікації як механізму сприймання присвячені праці: М. Боришевського, І. Кона, С. Раджабарової, В. Татенка, Дж. Ховарда [8; 62; 74; 90]. Водночас, Р. Мертон наголошує на ролі як самовиховній настанові соціального очікування, що створює тиск на поведінку особистості залежно від ціннісних орієнтирів останньої [75].

За визначенням П. Горностая, роль – це засіб і механізм включення особистості до певної групи, де вона може бути носієм не однієї, а декількох ролей [19]. У процесі життя людина засвоює та виконує безліч ролей. Вони складають її рольову реальність буття, які Дж. Морено назвав рольовим розвитком, наголошуючи на процесах соціалізації та опанування особистістю соціальним досвідом задля забезпечення органічного поєднання різних вимірів людської життєдіяльності, формування її власної ідентичності та набуття смислів життя [45]. Під час рольового розвитку людської особистості ми можемо спостерігати процес інтеріоризації механізмів та патернів як культурних надбань суспільного життя, а також створення й узгодженість рольового репертуару особистості в процесі соціалізації та розбудови її ідентичності. Виокремлені Дж. Морено соматичні ролі, які визначаються фізіологічними потребами, маркуються емоціями і започатковуються у період раннього дитинства. Психічні ролі розширюють сферу переживань суб'єкта

соціальної взаємодії, формуючи її соціальну матрицю. Соціальні ролі задаються структурою соціальних стосунків людини; завдяки трансцендентним (інтегративним) ролям людина здійснює іманентну, притаманну світу, трансценденцію і, врешті, приходять до загального погляду на світ.

Отже, в процесі рольового розвитку відбувається послідовне формування всіх рольових категорій [45]. Український учений П. Горностай запевняє, що рольовий розвиток особистості відбувається впродовж усього життя, виступаючи невід'ємною частиною процесу соціалізації. Проведений аналіз дає право стверджувати, що в рольових теоріях особистість вивчається крізь призму її рольового репертуару. З одного боку, це говорить про чітко структурований науковий апарат, що описує рольове навантаження, а з іншого – обмежує можливість «побачити» саму особистість з її потребами й очікуваннями. У цьому контексті роль, насамперед, – це комплекс складників, що визначають специфічність поведінки за певних обставин чи транслують образ – прототип певної рольової категорії. Процес проживання (прогривання) набутих у процесі соціалізації особистості ролей описується теорією символічного інтеракціонізму, психодрами, транзакційним аналізом, а також та теорією особистісних конструктів.

Так, представники теорії символічного інтеракціонізму (Дж. Мід, Г. Блумер, Е. Гоффман, М. Кун та ін.) вважають, що особистості притаманна сукупність соціальних ролей, виконуваних нею в житті, а головним завданням соціалізації є формування соціальних ролей особистості. Засновник психодрами Дж. Морено досліджував структуру особистості через набір ролей, що формуються впродовж життя [45]. В концепції Е. Берна особистість розглядається в контексті її особливих «его-станів». Вони прослідковуються в специфічних проявах свідомості і зразках поведінки щодо рольового репертуару. Науковець виділяв такі «его-стани»: «Батько», «Дитина» та «Дорослий». Кожному з цих «его-станів» притаманний набір якостей та можливостей щодо здійснення

міжособистісної взаємодії, він може слугувати підґрунтям для психологічних ігор і створення скриптів стереотипізованої поведінки [73]. Теорія особистісних конструктів Дж. Келлі містить рольовий конструкт особистості, що передбачає розуміння людей крізь призму сприйняття та формування репертуару ролей. Його метод фіксованої ролі використовується в психотерапії, а репертуарний тест рольового конструкта дозволяє вивчати репертуар ролей, притаманних особистості [93]. Водночас Дж. Морено стверджує, що для активізації тієї чи іншої ролі потрібна взаємодія між людьми [45]. Л. Журавльова наголошує, що взаємодія неможлива без емпатії як механізму взаєморозуміння між її суб'єктами [29].

Класифікуючи основні типи рольових ідентичностей, властивих людині, Ч. Гордон виділив такі: сексуальну, етнічну, політичну, професійну та рольову належності [89]. Виділені дослідником типи рольових ідентичностей презентуються особистістю через її рольову поведінку і можуть бути складниками аналогічних типів ролей. Згідно з існуючими поглядами науковців, важливим є усвідомлення особистістю того набору ролей, які вона використовує у своєму житті. На думку П. Горностая, за ступенем включення психологічних ролей у життєдіяльність людини, їх можна поділити на чотири типи, поєднаних у дві групи: соціальні (ситуативні та групові) і особистісні (міжособистісні та життєві). Ситуативні ролі повністю обмежуються конкретною буденною ситуацією, тобто виникають і завершуються в її межах. Групові ролі пов'язані не лише з соціальною ситуацією, а і з соціальною групою і місцем особистості в ній, зазвичай, закріплені в матрицях соціальної взаємодії людей у вигляді рольових експектацій. Міжособистісні ролі, визначаються не лише ситуацією і групою, а й особистісними детермінантами, втілюючись у соціально-психологічній характеристиці особистості. Ці ролі також залежать від рольових експектацій, однак вони формуються не лише як результат функціонування суспільних і групових

норм, а й під впливом досвіду рольової поведінки індивіда, тобто мають переважно особистісну детермінованість. Життєві – особистісні ролі складають щоденний рольовий репертуар людини, що супроводжує її все життя, або, принаймні, упродовж значного життєвого періоду чи стадії. До життєвих ролей автор відносить і гендерні ролі [17].

У словнику гендерних термінів поняття гендерної ролі пояснюється як сукупність норм, що передбачають певну поведінку чоловіків та жінок у суспільстві. Гендерні ролі, як приписані ролі, приймаються особистістю через культурні надбання щодо соціальної репрезентації її гендерної ідентичності. На думку Д. Чемеринської, для самореалізації людини важливо знати свою гендерну роль, яка включає і культурні очікування, і гендерно-орієнтовані стереотипи щодо маскулінної і фемінної поведінки як певні стандарти поведінкових проявів людини і як носія тієї чи іншої статі, носія етнокультурного простору певного суспільства [77]. Ці стандарти реалізуються через ролі, засвоєвані та виконувані людиною у своєму житті і які визначають її прояви у конкретному суспільстві. Такі питання досліджувалися багатьма вченими, зокрема, приписи розглянуті в працях Р. Дарендорфа, Р. Лінтона, Л. Чорної, А. Фурнхама, Д. Пендлетона, Т. Джое, Р. Мертона, Р. Тернера, рольові очікування – В. Горбунової, П. Горностая, І. Гофмана, Г. Долинського, І. Поповича, Дж. Макквіна, рольові уявлення – І. Бовіної, І. Бондаревської, С. Московічі, В. Орла, І. Жадан, В. Фомичової.

Як зазначають деякі вчені, гендерні ролі – це ролі, зумовлені диференціацією людей в суспільстві за ознакою статі. Водночас, Є. Іванова підкреслює, що гендерні ролі – це низка очікуваних зразків поведінки для чоловіків та жінок. Ця теза перегукується з дослідженнями, панівними тривалий час у психології: характеристика особистості можлива лише з огляду на прояв у особистості маскулінності чи фемінності, що жорстко закріплювалося за категорією статі і потрактовувалося як протилежні конструкти. У 70-х роках вчені почали говорити про

маскулінність та фемінність як незалежні конструкти, які у своєму поєднанні формують андрогінні характеристики особистості. Традиційна двовимірна модель маскулінності- фемінності містить набір бажаних психологічних і поведінкових властивостей і якостей, очікуваних від чоловіків і жінок у конкретному соціально-історичному середовищі. Натомість андрогінність передбачає ефективність функціонування особистості на основі здатності проявляти як маскулінність, так і фемінність щодо певної ситуації, що пояснюється дослідженням С. Бем – засновниці концепції андрогінності [15]. Висловлюючи загальну думку сучасної науки, О. Лопухова підкреслює, що сучасне суспільство стало складнішим, посилюючи тим самим вимоги до проявів саме андрогінних характеристик людини.

Наразі дослідники зацентровують увагу щодо поняття гендеру без прив'язування до біологічної основи (статі) з переважанням фокусу уваги на соціальних та особистісних детермінантах. Аналізуючи різноманіття підходів щодо гендерних ролей, В. Романова виокремлює такі моделі трактування гендерної ролі:

1) біполярна (неортогональна) розглядає маскулінність та фемінність як напівзалежні риси особистості, одна з яких переважає в особистісній структурі;

2) ортогональна визначає ці риси незалежними, тому допускає гіпермаскулінні, гіперфемінні та проміжні моделі (за О. Вейнінгером);

3) андрогінна статево-рольова модель особистості ґрунтується на примиренні полярно трактованих статей.

Існує три концепції психології андрогінності: перша – інагуральна (співприсутність), психологічний баланс статево типових характеристик та їхнє чергування залежно від ситуації; друга – злиття, утворення гібриду фемінних і маскулінних рис, існування їх одночасно, що «розмиває» кордони і відмінності; третя – трансценденція, коли дихотомія не має значення, однак здійснюється спроба «перехитрити» статевий диморфізм

засобом використання альтернативних когнітивних інструментів [63].

Сучасна наукова думка однозначно погоджується, що гендерна роль зумовлена історичними змінами в культурі суспільства і є результатом засвоєння особистістю соціальних конструктів, у ролі яких можуть виступати соціально-гендерні уявлення, гендерні моделі та гендерні схеми [63]. Згідно з дослідженнями С. Бем, процес гендерної схематизації поведінки ґрунтується на системі гендерно-зв'язаних асоціацій, в контексті якої особистість самостійно моделює свою поведінку, використовуючи існуючі в суспільстві гендерні схеми. На думку Т. Говорун і О. Кікінежді ця теорія пояснює як походження гендерних стереотипів, так і соціально-психологічні механізми їхньої стійкості [14].

Вчені зазначають, що становлення рольового репертуару особистості (у тому числі і гендерного) спирається на соціальні уявлення, як засобу пізнання соціальної дійсності щодо змістовного наповнення певних ролей та актуалізації запитів на них у соціальній взаємодії, як чинник конструювання реальності, що окреслює відтворення, створення та інтерпретацію образів, зокрема і гендерних. С. Московічі потрактовує соціальні уявлення як певну системудій, ідей та цінностей, що формують порядок, забезпечуючи членам суспільства можливість спілкування з опорою на узагальнені коди соціального обміну [49]. Завдяки соціальним уявленням ми можемо співвідносити смисли з образами та наповнювати образи смислами (С. Московічі), у такий спосіб формуючи власне відображення соціального світу і своє суб'єктивне ставлення до нього (І. Жадан) [72]. Аналізуючи наукові погляди на предмет соціального уявлення в контексті соціального сприймання можна зауважити, що уявлення, з одного боку, є певним результатом процесу сприймання щодо формування образу, а з іншого – передує самому процесу сприймання, бо на нього орієнтується суб'єкт взаємодії, передбачаючи тим самим її формат.

Отже, ми можемо вважати гендерні ролі продуктом гендерних

уявлень, процесом трансформації їхнього зовнішнього образу у внутрішній, що на індивідуальному рівні може бути представлено певним еталоном. П. Горностай наголошує, що сприймання ролей треба розглядати в широкому контексті соціальної перцепції, де сприймання іншого неможливо без сприйняття його рольової поведінки й тих ролей, які він виконує у суспільній взаємодії [20]. Аналіз наукових напрацювань підтверджує, що питання рольової перцепції вивчалися згідно з такими сферами життєдіяльності людини: щодо ролей професійної приналежності (наприклад, дослідження особливостей сприймання ролі медичної сестри та медичного брата тощо), К. Майерс [95], А. Рігол-Квадра [97], В. Донсбах [88], оцінки трансгендерних рольових диспозицій у представників нетрадиційної сексуальної орієнтації М. Річардсон [97], С. Ебрі [88], організаційної взаємодії (сприймання рольових позицій та статусів у організаціях тощо) Дж. Булден [85], Р. Шулер [99], П. Шриканс [101], К. Лима [91], Д. Канбарро [92], К. Мосшолдер [94]. У контексті організаційного розвитку Г. Булден стверджує, що очікуване сприймання традиційних ролей може завадити розвитку організації і тому слід періодично переосмислювати власні погляди на власні ролі й ролі людей [85]. Р. Шулер [100], досліджуючи засоби подолання проблем організаційного спілкування та організаційної поведінки, описав інтервенційний ефект від сприйняття ролі. Розроблена ним модель трансакційного процесу спрямована на циклічні процеси в організаційних комунікаціях та поведінці, які можуть накопичувати патологічні ефекти внаслідок викривленої рольової перцепції [102].

П. Горностай розширює вивчення рольової перцепції у напряму рефлексивного процесу щодо рольових очікувань, проявів ролі іншого та реакцій інших на власні рольові дії. Сприймання ролі, на його думку, формується під призмою оцінки вербальних та невербальних проявів особистості (слів, тексту інформації, рольової поведінки, зовнішності візаві тощо) [18], а невід'ємним його складником виступає рольова

апперцепція (процес приписування опоненту певних якостей, спираючись на власні рольові моделі) [18]. Отже, рольова перцепція передбачає процес сприймання соціального об'єкта (людини чи групи людей), його рольових позицій, рольових проявів та рольової поведінки з опорою на власний рольовий досвід. Н. Сарджвеладзе підкреслював, що соціальний простір істотно впливає на цей процес, створюючи соціальні запити та очікування щодо проявів гендерних ролей. Узагальнюючи, можемо змодельовати рольову перцепцію у соціальній взаємодії (рис. 1.1).

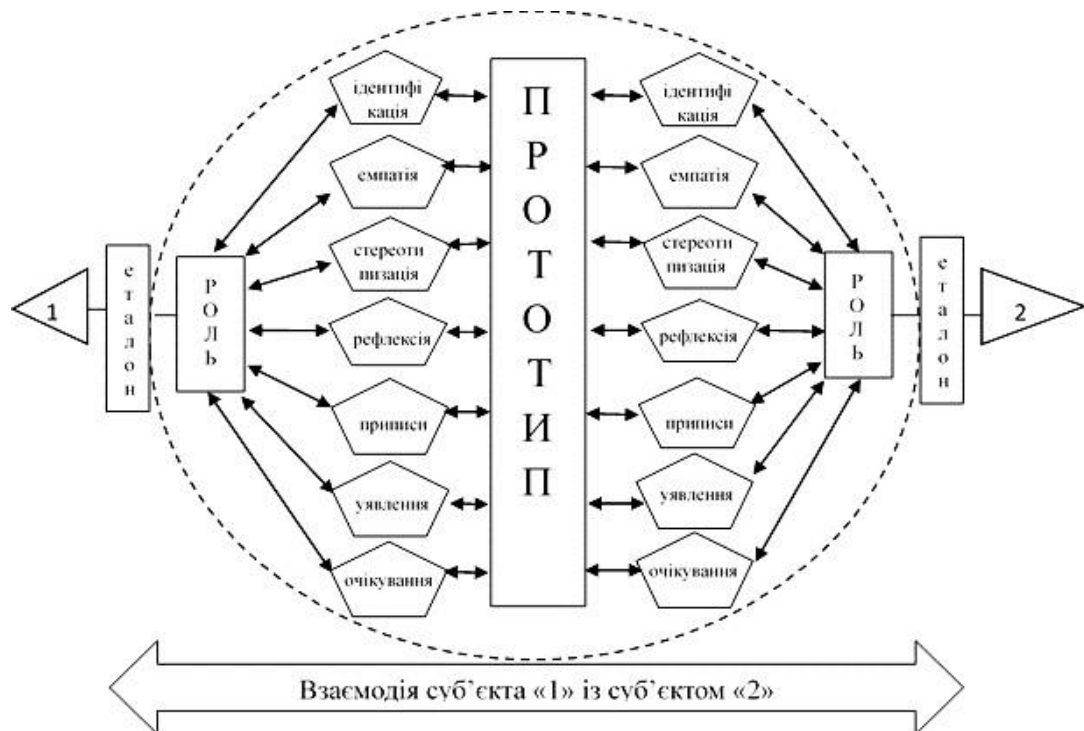

Рис. 1.1. Модель рольової перцепції у соціальній взаємодії

Можна зазначити, що суб'єктами перцепції можуть бути як окремі особистості, так і групи людей, а головним елементом пізнання є безпосередньо роль, трансльована суб'єктами перцепції. Так, кожен суб'єкт може трансльовати власну соціальну роль з огляду на власний еталон. Така трансляція відбувається у певному середовищі, відображенням якого слугує рольовий прототип, його змістові характеристики враховують культурні, етнічні, історичні та територіальні особливості середовища. Індивідуальний еталон ролі в

процесі перцепції порівнюється з прототипом та за потреби доповнюється характеристиками, що спостерігаються і можуть бути співвіднесені з цією роллю. Динаміка перцептивного процесу від еталону ролі до прототипу й у зворотному напрямку від прототипу до еталону з можливою подальшою його корекцією відбувається за рахунок структурних елементів процесу рольового сприймання, відображених на моделі. Вони також враховують індивідуальний (еталон) та груповий (прототип) рівень рольової перцепції (див. рис. 1.1).

Отже, ми спираємося на концепцію еталонів, згідно з якими існує система ознак, що виступають мірою соціальної ролі (по суті її еталон). У процесі перцепції суб'єкт співвідносить з нею роль, що транслює або сприймає. Необхідним елементом моделі є поняття прототипу (за принципом категоризації), коли образи та уявлення щодо певних ролей групуються навколо типових (середніх або ідеальних) характеристик, спільних для певної ролі. Прототип як носій усередненого образу ролі виступає культурним надбанням середовища проживання особистості (групи), яке інтеріоризується і проявляється через рольову поведінку та детермінується в еталоні. Згідно моделі прототип є центральним її елементом з відносно цілісною структурою, містить багатоваріантність тієї чи іншої ролі, має певні межі, символи належності (загальні, глобальні, зрозумілі більшості людства), визначає загальні засади, спрямовує процес пізнання та сприймання. Кожна взаємодія, як і процес рольового сприймання, є взаємообумовленими і взаємозбагачувальними динамічними процесами, що слугують розвитку суб'єкта. Як відображено на рисунку 1.1, прототип наповнюється з кожною взаємодією, що дозволяє за допомогою категоризації «бачити» загальні ознаки об'єкта (суб'єкта) сприймання.

У моделі виділені складники рольової перцепції згруповані як її структурні елементи, де перші вказують на механізми взаєморозуміння та соціального сприймання, а саме: ідентифікацію, емпатію, рефлексію та стереотипізацію, а наступні – на основні параметри ролі, як-от: рольові

приписи, рольові очікування та рольові уявлення. Модель демонструє динамічну природу процесу рольової перцепції. Двосторонні стрілки показують напрям процесу, коли, транслюючи власну роль, суб'єкт у процесі сприймання пізнає та інтерпретує власну роль та роль, що виконує інший суб'єкт. Розроблена модель розкриває рольову перцепцію як механізм соціальної взаємодії, в процесі якої особистість сприймає власні рольові презентації та презентації інших, інтегрує культурні надбання та формує власні еталони та прототипи, у тому числі і щодо гендерних ролей.

1.3. Сприймання гендерних ролей як чинник гендерної соціалізації молоді

Опанування людиною гендерних ролей відбувається в процесі соціалізації, що розгортається у контексті певної соціальної системи з характерними для неї традиціями, цінностями, нормами та уявленнями про соціально-рольову взаємодію представників обох статей. Гендерну соціалізацією Т. Говорун розглядає як процес засвоєння та відтворення актуальних для даного суспільства нормативів поведінки представників певної статі [14]. Такої думки дотримується й П. Горностай, який під гендерно-рольовою соціалізацією розуміє не тільки процес засвоєння гендерних ролей та суспільних очікувань щодо них, а й формування в особистості відповідних цим ролям психологічних характеристик [16]. Шлях до норм статево-рольової поведінки відкривається людині через розуміння, сприймання і усвідомлення нею своєї статі та засобом ідентифікації, формуванням статевої ідентичності, коли особистість співвідносить себе з певною статтю та відповідним репертуаром гендерних ролей [13]. Науковці доводять, що багатосторонньому та багаторівневому розвитку сприймання ролей, зокрема гендерних, послуговує організація перцептивної діяльності для вивчення якої в період юнацтва важливим є

знання щодо впливу спілкування та комунікації на соціальне сприймання та пізнання; зокрема студентства, розвиток в юнацькому віці соціальних та соціально-перцептивних здібностей, а також дослідження механізмів міжособистісного розуміння у процесах соціалізації тощо.

Як стверджує В. Татенко, соціалізація передбачає долучення людини до світу культури шляхом засвоєння спільно здобутого, накопиченого й узагальненого досвіду людства, дотриманням загальноприйнятих у соціумі норм і правил поведінки, формуванням у неї соціально типових рис характеру, загальнолюдських цінностей, національної свідомості тощо [74]. Важливими для соціалізації молодшої людини, на його думку, є процеси суб'єктивізації і індивідуалізації, що передбачають формування її «Я-образу», вільного і водночас відповідального творця свого життя. Для молодшої людини та її самореалізації, – вважає Д. Чемеринська, – важливо знати свою гендерну роль у співвіднесенні з культурними очікуваннями й стереотипами, що серед інших транслують людині і зразки маскуліної та феміної поведінки [77].

Отже, формуючись під впливом соціальних очікувань, стереотипів і настанов, гендерна роль проявляється в типізованих моделях поведінки, що акумулюють у собі традиційні маскуліні, феміні та андрогінні характеристики. Ця задана система координат і визначає особливості процесу сприймання себе та інших як чоловіка та жінку.

В. Васютинський зауважує, що в процесі сприймання важливими виступають статево-рольові стереотипи: вони полегшують процес вироблення конгруентного ситуації стилю поведінки [10]. На його думку, гендерні стереотипи, проявляючись у типових зразках поведінки, засвоюються індивідом у процесі інтерсуб'єктивної взаємодії, передаються йому і відображаються як ознаки правильної, на його суб'єктивну думку, статево-рольової поведінки [10]. Переймаючи ці зовнішньо-задані зразки, індивід відповідно до них структурує свій внутрішній світ, поступово

формуючи психологічну сутність власної особистості у процесі соціалізації [10]. Водночас, із позиції суспільства О. Замфір характеризує гендерні стереотипи як структури ментальності, що формуються у суспільній свідомості як стійкі когнітивно-емоційні образи чоловіка та жінки. О. Кікінежді виділяє 4 групи гендерних стереотипів.

Перша стосується характеристик фемінності-маскулінності, що, відповідно, розмежовують чоловіків та жінок. Друга група розглядає стереотипізацію сфер діяльності, праці та напрямів соціалізації статей. Третя описує розмежування соціальних ролей у приватно-сімейній сфері, а четверта – щодо публічної сфери [32]. Позитивна роль гендерної стереотипізації як механізму міжгрупового взаєморозуміння у тому, що вони уможливають задоволення соціальних потреб приналежності до групи та сприймання себе як чоловіка чи жінки, дають підґрунтя для вибору об'єктів наслідування статево-рольової поведінки тощо. Такий визначення формує гендерну самооцінку і дає впевненість в правильності вибору [33; 41].

Натомість, негативні аспекти цього процесу виявляються у специфіці побутової міжособистісної взаємодії, коли фокус уваги сприймання обмежується стереотипними характеристиками, в яких губиться індивідуальність іншої людини. За таких умов спосіб мислення та поведінка людини тяжіють до підпорядкованості.

Ще одним негативом є відторгнення значення стереотипів у побудові соціальної взаємодії. Кожен контакт при цьому створюється як новий, що потребує додаткових зусиль і супроводжується підвищенням тривожності, переглядом самооцінки, появою вибірковості та звуженням контактів.

Наукові розвідки підтвердили, що багатогранність процесу засвоєння особистістю гендерних ролей у різних психологічних школах пояснюється обраними пріоритетами та концепціями. Так, представники біологізаторського підходу (психоаналітична теорія, соціобіологічна та

теорія статевого диморфізму) наголошують, що чоловіче властиве «біологічному чоловікові», жіноче – «біологічній жінці», а головну роль у засвоєнні гендерної поведінки відіграє спадковість. Біхевіористи розглядають статево-типізовану поведінку як результат навчання (наслідування та підкріплення) особистості батьківським моделям поведінки (теорія статевої типізації, теорія соціального навічання, соціально-когнітивний підхід). Представники когнітивного підходу вважають, що головним у засвоєнні індивідом гендерної ролі є досягнення ним певного рівня розвитку моральної свідомості (теорії когнітивного розвитку, теорія гендерних схем). Біопсихосоціальний підхід дозволяє інтегрувати сьогодні всі схарактеризовані теоретичні концепції пояснення процесів трансляції та засвоєння гендерних ролей в особистісному розвитку людини під час соціалізації.

У контексті нашого дослідження важливими є різновекторні характеристики науковцями гендерних стереотипів як «типових якостей жінки та чоловіка», що мають історично-зумовлену природу. В. Романова наголошує, що більшість наявних стереотипів статево-рольової поведінки індивідів є наслідком соціально-історичних чинників: домінувального розподілу праці залежно від статі; відмінностей у змісті і засобах виховання хлопчиків і дівчат; культурних зразків поведінки, де носіями одних є чоловіки, а інших – жінки; диференціації чоловічих і жіночих соціальних ролей тощо [63]. Ці чинники, на її думку, визначають зміст і функції гендерних ролей, вони мають типові прояви в культурі суспільства і характеризуються через поняття статево-типізованої поведінки. Остання розглядається як втілення генералізовано-узагальненого уявлення про «типово» жіночу та «типово» чоловічу статево-рольову поведінку, підтверджуючи набір певних маскулінних та фемінних рис особистості [63].

Проведений аналіз свідчить, що зібрані нами матеріали продовжують фіксувати стереотипне сприймання чоловіків та жінок, де

перші описуються честолюбними, авантюрними, сильними, владними, а жінкам приписується залежність, підпорядкованість і слабкість. Так, «типовій жінці», на думку І. Бровермана, притаманні такі риси, як тактовність, ніжність, розуміння почуття інших та потреба захисту, а типовому чоловікові – агресивність, домінантність, знання як опанувати світ, самодостатність.

Дж. Довида поняття «стать» розглядає як знак, що вказує на групову приналежність і виступає опосередкованим біологічно-соціальним орієнтиром як для самої особи, так для людей її оточення. Погоджуємося, що образ взаємодії «чоловік – жінка» все ще утримує акцент на перевазі однієї статі над іншою та надихотомічному розподілові гендерних характеристик, де чоловіча стать розглядається як «сильна», а жіноча – «слабка» [86]. Дослідження гендерних стереотипів, проведені в Україні в грудні 2018 року міжнародною дослідницькою компанією Ipsos, теж підтвердили дієвість гендерних стереотипів: 69% з опитаних вважають жінку слабкою статтю [7]. Водночас, спираючись на психологічні детермінанти соціальної поведінки, науковці підкреслюють значення у її розбудові гендерної ідентичності та усвідомлення власної гендерної приналежності [33]. Визначення себе як чоловіка чи жінки стосується і легітимних у даному суспільстві цілей та цінностей а також методів їхнього досягнення, моделей світосприйняття, мислення, поведінки як суспільно схвалюваних та легітимних [84]. Погоджуємося з твердженням В. Романової щодо процесу статево-рольової соціалізації. Його можна вважати двоспрямованим, він діє як через трансляцію суспільством, так і через засвоєння особистістю стандартів, зразків поведінки, правил, цінностей, норм, вимог, очікувань щодо поведінки людей чоловічої й жіночої статі упродовж входження особистості в соціальне оточення [63]. В цьому процесі особистість сприймає й засвоює соціальні норми щодо гендерної поведінки в традиціях певної культури суспільства та формує свою статево ідентичність. Тому процес гендерного самовизначення

людини співвідносний із поняттям легітимності, що діє в умовах певного суспільства, та, на думку Р. Чіп, розгортається в умовах становлення гендерної ідентичності особистості [79].

Однак, на думку інших вчених, в процесі історичного розвитку суспільство поступово переглядає історично зафіксовані судження щодо статево-орієнтованих стереотипів: вже недостатньо просто належати до тієї чи іншої біологічної статі; наслідувати стереотипи «мужності» й «жіночності», прийняті певним суспільством в певний час; задавати та переймати норми щодо поведінки чоловіків та жінок з найвищим ступенем їх прояву. Досліджуючи вплив культури на гендерно-рольові настанови, О. Мітіна і В. Петренко дійшли висновку, що в гендерних ролях культурні складники більш значущі, ніж статеві. Е. Іжванова, вивчаючи співвідношення сприймання себе та іншого у різних вікових та гендерних групах, дійшла висновку, що в молоді найменше протиріч в уявленнях протилежного гендера, а також образах «Жінки» й «Чоловіка». Так, у жіночих вікових групах дослідниками було зафіксоване стійке негативне ставлення до «образу Я», що з віком зменшувалося при збільшенні розходжень образів з образами чоловіків. У чоловіків – навпаки, зафіксоване позитивне ставлення до «образу Я» і з віком трансформація не спостерігалася. О. Камінська зауважує, що від домінуючого типу гендерної поведінки залежить і самосприймання молоді: андрогінний тип поведінки сприяє адекватному оцінюванню власної ідентичності, у дівчат фемінний тип поєднується з неприйняттям себе, а в хлопців маскулінний тип – із завищеною самооцінкою [30]. Водночас О. Донець стверджує, що така ситуація може бути пов'язана з перепонами, на які наражається молодь в процесі соціалізації: поширені суспільством гендерні приписи, порушення принципів гендерної рівності та їхня ретрансляція засобами масової інформації (ЗМІ) викликають у молоді підвищені вимоги самосприймання у категоріях маскулінності (М) / фемінності (Ф) [24].

Процес засвоєння гендерних ролей, як зауважує О. Кікінежді, розвивається впродовж життя, спираючись на зразки гендерно-рольової поведінки оточення та шляхом створення ідеального внутрішнього зразка себе, що і транслюється через весь період дорослого життя людини [33]. Дослідниця визнає, що період молодості характеризується процесами біосоціального дозрівання, пошуку себе, експериментування у різних сферах життя, процесами набуття соціального досвіду та особистісного становлення, а також засвоєння суспільних норм поведінки, формування власного світогляду та життєвих орієнтирів. Г. Балл, Г. Костюк, В. Татенко цей період життя людини розглядають як досягнення особистістю соціальної суб'єктності, для нього характерне активне соціальне життя, освоєння різних соціальних ролей, формування професійної ідентичності, закріплення гендерної ідентичності, адаптація до нових вимог (вже не дитина, але ще не зовсім доросла особа), розвиток здатності до самосвідомості, самопізнання та рефлексії. Це період, коли можливі різноманітні зрушення у психологічному та соціальному контексті: трансформація уявлень, рольової поведінки, зміна соціальних уподобань, усвідомлення «власного Я». На думку О. Кокуна, дослідження та практика підтверджують, що психологічна гнучкість, можливість вибору та прагнення певних досягнень, усвідомлення власної сили та відповідальності за своє майбутнє допомагають молодій людині сформувати бажаний образ світу, як стимулюючої системи самоздійснення. Таким чином, ми можемо стверджувати, що соціальна перцепція гендерних ролей у період молодості обумовлюється їх соціальною ситуацією розвитку і забезпечує процес опанування необхідним для дорослішання репертуаром гендерних ролей згідно провідних сфер життєдіяльності (професійної, сімейного-інтимної, соціально-комунікативної, дозволево-рекреаційної та ділової) у особистісному розвитку.

Натомість, саме вплив соціальних очікувань суспільства і

особливостей його культури є визначальними у спрямуванні поведінки особистості, де гендер відіграє ключову роль, на чому особливо наголошують Дж. Стоккард і М. Джонсон. Механізм впливу соціальних очікувань на процес засвоєння гендерних ролей описано у кратологічній теорії В. Васютинського, в якій зазначено, що оцінки заохочення та покарання поведінки щодо відповідності чи невідповідності статі, опосередковують чоловічі та жіночі ознаки особистості, а уявлення, сформовані суспільством щодо стандартів гендерної поведінки, спонукають особистість пристосовуватися до них [11]. Однак патерни, що не збігаються із заданим «зразком», викликають у спільноти негативну оцінку обурення та непорозуміння. Укорінення у такий спосіб у свідомості людей стандартів гендерної поведінки стають елементом гендерної культури суспільства.

М. Корнев виокремлює три підходи щодо рольового трактування, де перший – це вимоги та очікування щодо певної рольової поведінки особистості в певній ситуації та згідно свого статусу (зовнішній контроль), другий передбачає наявність вибору своєї рольової поведінки, а третій підхід наголошує на її соціальній детермінованості. Спираючись на ці підходи, він аналізує генезисрозвитку ролі: зразок ролі, модель ролі та рольову поведінку, що можна співвіднести з концепціями еталону та прототипу [35]. Продовжуючи думку М. Корнева, В. Романова вказує на етапи опанування індивідом гендерними ролями, на першому місці серед яких – засвоєння зразка гендерної ролі. На її думку, зразок – це образ чоловіка або жінки, уявлення про те, які риси повинна мати та чи інша людина і якої поведінки вона повинна дотримуватися, щоб її вважали чоловіком або жінкою. В межах нашого дослідження можемо говорити про процес засвоєння еталонів гендерних ролей. Другий етап – засвоєння моделі гендерної ролі, що на відміну від зразка не є простим відображенням зовнішніх вимог, а виступає результатом синтезу внутрішнього і зовнішнього в структурі особистості. В моделі, на думку

автора, втілена оцінка особистістю вимог і очікувань суспільства, що може слугувати внутрішнім регулятором її поведінки. Зважаючи на те, що модель здебільшого є абстрактною узагальненою структурою, її роль можемо співвіднести із функцією прототипу. А третій етап – це засвоєння гендерно-рольової поведінки як практична реалізація гендерного зразка і моделі гендерної ролі. Вчені наголошують, що гендерна поведінка вибудовується кумулятивно через досвід, стикаючись і проходячи через сплановане і не сплановане навчання, через точні інструкції і навіювання, вона детермінується вимогами і очікуваннями оточення, гендерними уявленнями.

Також процес гендерної соціалізації, на думку Р. Ліончука, може бути представленим як результат засвоєння особистістю соціальних конструктів, що пояснюється через соціально-гендерні уявлення, гендерні моделі та гендерні схеми. С. Бем вводить поняття «гендерних лінз», яким наголошує, що соціально-гендерні уявлення є соціальними приписами щодо норм поведінки чоловіків і жінок у конкретному суспільстві в історично-зумовлений період часу. Зокрема, лінзами гендера, на її думку, виступають поняття: андроцентризм – перевага чоловічого, чоловіків; гендерна поляризація – кожен аспект культури, людського досвіду постає у нерозривному зв'язку зі статевими особливостями; біологічний есенціалізм – пояснює природність сталого стану речей щодо біологічної природи жінок та чоловіків.

В основу гендерних моделей поведінки, як підкреслює В. Романова, покладено соціальний гендерний стереотип маскулінності/фемінності [63]. Гендерна схематизація поведінки, як конструкту, формується засобом узагальнення й натренування когнітивної готовності особистості кодувати й організовувати інформацію про себе й інших відповідно до культурних визначень «чоловіче-жіноче», що особливо є значущим у ситуаціях успішної соціалізації та ідентифікації власної статевої ролі. Поняття гендерних схем, запропоновані С. Бем та уточнені Т. Говорун і О.

Кікінежді, пояснює виникнення та соціально-психологічні механізми стійкості гендерних стереотипів. Водночас, Л. Заграй додає, що гендерні схеми є надбанням культури, що підкріплюються поведінкою конкретних людей і тому сприймаються як реальні утворення. Гендерні схеми, на думку автора, є системотвірними елементами гендерної ідентичності особистості, що одночасно відображаються на індивідуальному та соціокультурному рівнях. Згідно з концепцією гендерної схеми, сприймання є процесом конструювання, а не копіювання. У цьому процесі відбувається взаємодія між вхідною й існуючою в індивіда схемою, що є визначальним при сприйманні і зумовлює перехід до наступного етапу гендерної соціалізації – засвоєння гендерної ролі на рівні «Я-концепції» особистості.

Отже, «Я-концепція» стає типізованою за статтю (статевотипізованою), і обидві статі сприймаються по-різному не лише за ступенем виразності особистісних властивостей, а здебільшого за виразністю характеристик, властивих тій або іншій статі. Водночас відбувається процес оцінювання себе на відповідність гендерній схемі засобом протиставлення іншій статі, визнанням переваг приналежності до певної статі (стосунки, соціальні привілеї, допуски та обмеження тощо). Гендерна схема стає такою, що пропонує, диктує стандарт поведінки, а згідно з С. Бем вказує на ступінь організації їхньої «Я-концепції».

Поясненням гендерно-перцептивних процесів у суспільстві може слугувати концепція «гендерно-інтерпретаційних схем», здатних, на думку Т. Данильченко, категоризувати об'єкти і явища дійсності з точки зору їхнього співвіднесення з категоріями маскулінності / фемінності / андрогінності, наділяти їх певними характеристиками та вбудовувати їх у гендерні моделі. Застосувавши це поняття стосовно психологічної теорії, М. Буракова розглядає його як відображення конструктів маскулінності / фемінності, реалізовуваних у соціально-перцептивних процесах. Водночас, Т. Данильченко стверджує, що перцептивні механізми, які забезпечують

безпосередньо процес сприймання, мають свою специфіку в осіб різної статі, оскільки відбуваються в рамках гендерних інтерпретаційних схем. Так, при сприйманні особи своєї статі увага звертається на стиль взаємодії і ділові якості, протилежної – на міжособистісну привабливість [33]. Згідно з дослідженнями А. Орлової, чоловіки у процесі сприймання оцінюють зображення більш позитивно, а жінкам властива критичність як по відношенню допредставникам своєї статі, так і протилежної.

Підсумовуючи все зазначене вище, можна виокремити психологічні механізми гендерної соціалізації у різних наукових школах: процес ідентифікації (психоаналітична теорія); соціальні підкріплення (теорія соціального наuczіння й статевої типізації); усвідомлення розуміння статевої соціальної ролі (теорія когнітивного розвитку); соціальні очікування (нова психологія статі); гендерні схеми (теорія гендерної схеми). Зокрема, теорія гендерної схеми спирається на дві теорії засвоєння статевої ролі: теорію соціального наuczіння й теорію когнітивного розвитку. Представники теорії соціального наuczіння вважають значущими в розвитку статево-рольової поведінки батьківські моделі, які в дитинстві намагається наслідувати особистість, і від підкріплень, які дають поведінці дитини батьки (позитивне – заповідінку, що відповідає статі, і негативне – за не відповідну). Теорія когнітивного розвитку декларує, що в процесі засвоєння статевої ролі важливою є активність самої особистості, коли вона дізнається про існування двох статей і співвідносить себе з однією з них.

Отже, групуючи та усвідомлюючи інформацію стосовно відповідності тієї чи іншої поведінки обраній статі, відбувається самовизначення особистості щодо гендерної соціалізації, що також розглядається як статева типізація.

На основі проведеного аналізу нами була розроблена модель рівнів гендерно-рольової перцепції (див. рис. 1.2), де перший вказує на внутрішньо- особистісні процеси, другий фіксує поведінкові прояви, а

третій – міжособистісний контекст. Модель містить такі компоненти: рольовий репертуар особистості, фактор маскулінності / фемінності / андрогінності, особистісну гендерну схему, моделі гендерно-рольової поведінки, процеси взаємодії та сприймання.

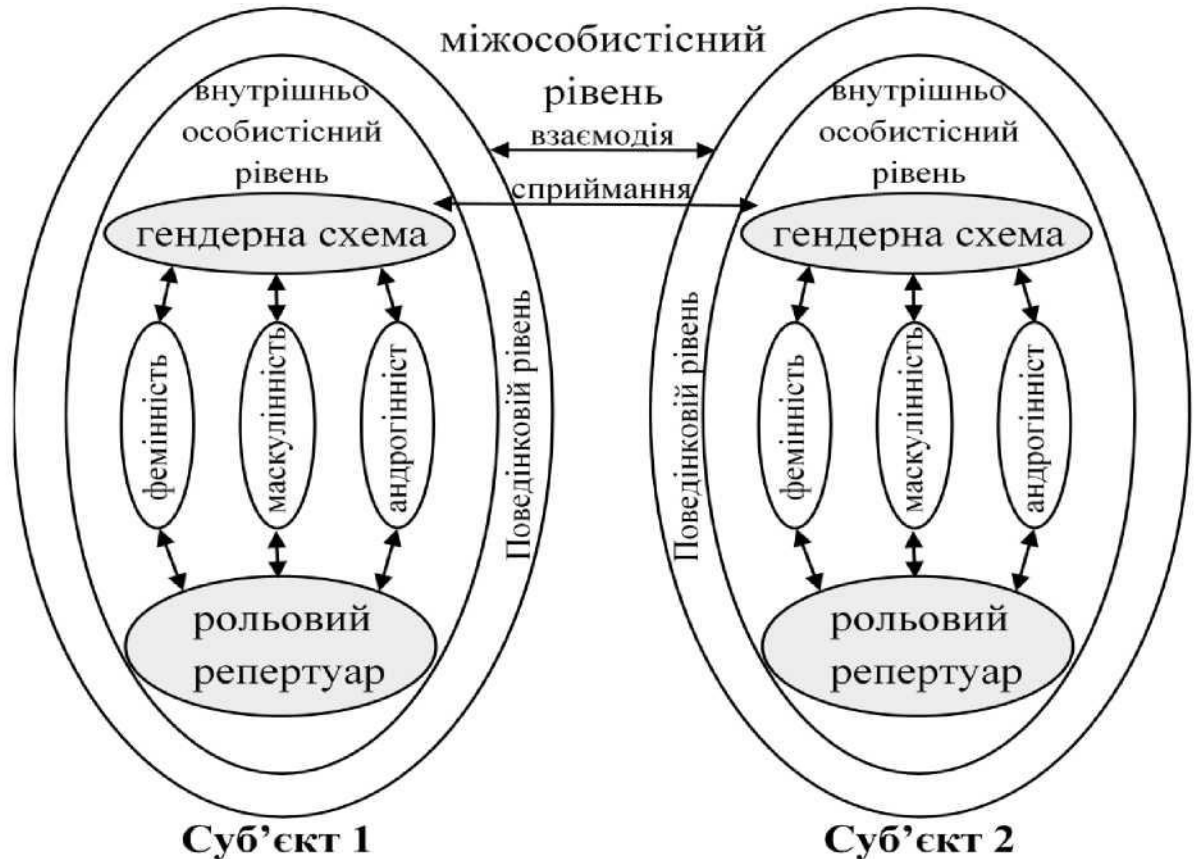

Рис. 1.2. Модель рівнів гендерно-рольової перцепції

Проаналізуємо більш детально організацію рівнів моделі. Внутрішньо- особистісний рівень охоплює такі компоненти: рольовий репертуар особистості (П. Горностай), фактор маскулінності/фемінності/андрогінності, особистісну гендерну схему (С. Бем). Слід відзначити, що рольовий репертуар особистості має певну динаміку впродовж життя. Так, у молодих людей закладаються певні поведінкові моделі завдяки їхнім близьким, бабусі чи дідусеві, а власна трансляція ролі можлива лише у певному віковому континуумі. Гендерна схема формується під впливом характеристик М/Ф/А та коригується під час взаємодії й сприймання гендерно-рольової поведінки інших

особистостей. Поведінковий рівень містить моделі, зразки та еталони прояву гендерних ролей у самопрезентації особистості та її поведінці. Міжособистісний рівень складається з процесів взаємодії та сприймання, в результаті яких може здійснюватися корекція власної гендерної схеми особистості під впливом моделей гендерно- рольової поведінки інших учасників процесу.

Проведений нами теоретичний аналіз наукових джерел дає можливість стверджувати, що трансляція гендерних ролей у процесі соціалізації молодого людини спирається на існуючі у культурі гендерні стереотипи та соціальні уявлення, що інтеріоризуються як еталони та прототипи, формуючи рольовий репертуар (зокрема гендерних ролей) особистості. Спираючись на зразок та модель гендерно- рольової поведінки, суб'єктна роль реалізується у поведінці та взаємодії. Наявність гендерної схеми дозволяє розширювати рольовий репертуар, усвідомлювати наслідки схематизації та формувати еталони гендерних ролей, виконуваних у житті.

РОЗДІЛ II

ГЕНДЕРНО- РОЛЬОВА ПЕРЦЕПЦІЯ МОЛОДІ: СОЦІАЛЬНО- ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ТА ОСОБЛИВОСТІ

2.1. Дизайн дослідження: опис методик та вибірки дослідження

Вибірка дослідження охоплює 23 респондента – молоді люди віком від 20 до 23 років, які на час дослідження були студентами Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Вибірка представлена студентами психологами, та соціальними працівниками.

Аналіз соціально-демографічних характеристик вибірки показав, що більшість респондентів ще не створили власну сім'ю (90,99%). Серед тих, хто має досвід подружніх стосунків у офіційному шлюбі перебуває 2,1% респондентів, розлучених – 1,2%, та незареєстровані подружні стосунки мають 5,71% респондентів (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Характеристика вибірки за сімейними ознаками респондентів

Категорії	Показники	%
Актуальний сімейний статус	власна сім'я не створена	90,99
	офіційно-зареєстрований шлюб	2,10
	спільне проживання без реєстрації шлюбу	5,71
	розлучений/-на	1,20
Сім'я походження	повна	79,28
	не повна (матір)	18,02
	не повна (батько)	0,90
	проживання з дідусем і бабусею	1,20
	проживання поза родиною	0,60

Примітка. Кожна категорія охоплює 100% вибірки

Аналіз типу батьківської сім'ї респондентів показав, що більшість респондентів (79,28%) зростали у дитинстві у повній батьківській сім'ї. У неповній сім'ї (з матір'ю) проживали 18,02% респондентів, а тільки з татом – 0,9%. Також 1,2% респондентів зростали у прабатьківській сім'ї (дідусь та бабуся), а 0,6% – поза родиною (див. табл. 2.1).

Наразі, слід відмітити певні особливості молодих людей, які

народжені на початку 90-х років минулого століття і зростали у відносній соціальній стабільності і не мали досвіду воєнних подій. У дослідженнях сучасних вчених описані наступні психологічні особливості: прийняття себе та орієнтація на себе, вміння відстоювати власні інтереси, бути самостійним та незалежним (навіть стосовно прийнятих у суспільстві норм поведінки) при високій особистісній тривожності, імпульсивності, гіперактивності.

На думку дослідників саме це покоління демонструє толерантну (небунтуючу) поведінку, має схильність до порозуміння з батьками, відчуття власної цінності, бажання жити в комфорті, спрямованість на успіх і славу, демонструє схематизацію та спрощення дій, колегіальність у прийнятті рішень. Ця інформація є важливою для нашого дослідження задля розуміння контексту та вивчення специфіки сприймання молоддю гендерно-рольових диспозицій.

Дослідження передбачало анкетування та обговорення у групі розуміння респондентами гендерних ролей, актуалізацію їх досвіду через драматичне представлення звичних патернів гендерно-рольової поведінки. Таким чином, обраний метод дослідження передбачав три форми роботи: *групова дискусія*, де на основі теоретичних знань та досвіду визначалася специфіка прояву гендерних ролей у суспільстві та вибір ролей, які несуть індивідуальну зацікавленість, драматизація їх гендерно-рольової презентації, та анкетування, де респонденти описували характеристики обраних гендерних ролей. Запропонована анкета була спрямована на уточнення репертуару гендерних ролей, що зустрічаються в досвіді респондентів та опис характеристик цих ролей, визначення їх найбільш типових зразків. Детальний опис процедури пілотного дослідження надано у Додатку А, а застосованих методів у табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Методи пілотного дослідження

Методи дослідження	Параметри дослідження	Методи аналізу даних
анкета «Гендерні ролі в моєму житті» (пілотне дослідження)	уявлення про гендерні ролі згідно статево-вікових та соціально-статусних даних вибірки	порівняльний аналіз, опис виділених гендерних ролей
групова дискусія	уявлення про гендерні ролі згідно статево-вікових та соціально-статусних даних вибірки	рольовий аналіз згідно заданої схеми
драматизація рольових кейсів	типові та індивідуальні патерни рольової взаємодії	опис кейсів

Власне емпіричне дослідження включало наступний перелік діагностичних методик та анкетування: шкала загальної самооефективності (Р. Шварцер і М. Єрусалем), опитувальник з вивчення драйверів поведінки (М. Кокс), методика Є. Ільїна і П. Ковальова з вивчення агресивності та конфліктності «Особистісна агресивність та конфліктність».

Коротко опишемо перерахований інструментарій.

Шкала загальної самооефективності (Р. Шварцер і М. Єрусалем) оснований на твердженні А. Бандури про те, що віра в ефективність власних дій може суттєво впливати на поведінку особистості. Згідно авторської концепції існує чотири джерела самооефективності, а саме: конкретні успіхи, що сприймаються особистістю, спостереження за досвідом інших, їх вербальний вплив та власне й інших осіб емоційне збудження, що наразі сприймається. Загальна самооефективність, на думку авторів, є стабільною центральною характеристикою особистості. Це поняття відображає позитивні соціальні наслідки для неї: хороше здоров'я, високі досягнення та найкраща соціальна інтеграція. Отримання цих даних дозволяє нам відстежити взаємозв'язок показників самооефективності з

процесом сприймання гендерних ролей. Сприймання та прийняття типових гендерних ролей, що притаманні даному суспільству та їх подальша інтеграція у характеристику даної окремої особи, залежить від рівня самоефективності особистості. Тест складається з 10 запитань, що містять характеристики ефективної поведінки та оцінку особою своїх можливих дій у разі актуалізації певних потреб у певних ситуаціях.

Опитувальник з вивчення драйверів поведінки (М. Кокс, М. Ed.) складено для дослідження характерних особистісних стилів взаємодії. Згідно теорії трансакційного аналізу, у людини існує п'ять видів неусвідомлюваної поведінки (драйверів), які сформовані у дитинстві як найбільш бажані у батьківській родині. Особистість користується ними впродовж життя як нормою своєї взаємодії з іншими. Основних драйверів п'ять, а саме: «будь досконалим», «будь сильним», «радуй інших», «намагайся» та «поспішай». Ці драйвери виступають певною мірою модифікаторами поведінки та процесу сприймання інших. Виявлення провідних драйверів поведінки дозволяє нам з'ясувати під призмою яких сімейно-родинних настанов особистість сприймає типові гендерні ролі та яким чином вона засвоює ці норми. Опитувальник складається з 25 питань, які містять побутові звичні для особистості ситуації та можливу реакцію на них. Відповіді ранжуються за драйверами та визначаються провідніповедінкові стилі особистості.

Методика «Особистісна агресивність та конфліктність» Є. Ільїна і П. Ковальова присвячена дослідженню неусвідомлених та усвідомлених проявів агресії та конфліктності особистості, які розглядається як її особистісна характеристика. Методика складається з 81 твердження та містить наступні шкали: запальність, напористість, образливість, непоступливість, безкомпромісність, мстивість, нетерпимість до недоліків інших, підозрілість. Згідно плану дослідження такі характеристики особистості були важливими для виявлення мотивів поведінки та процесу сприймання інших. На нашу думку, вимірювання за

шкалами дозволяє з'ясувати, чи є взаємозв'язок між цими характеристиками особистості та її сприйманням гендерних ролей. Механізмами гендерної соціалізації, на думку дослідників теорії нормативного та інформаційного тиску виділяють поступливість, схвалення та ідентифікацію, які передбачають процес засвоєння зразків рольової поведінки опосередковано через сприйняття прикладів, наслідування та навіювання; вибір взірця з наступною його дезактуалізацією. Дана методика може слугувати орієнтиром у дослідженні впливу особистісних характеристик на процес сприймання саме гендерних ролей для виявлення їх характеристик у людини.

2.2. Гендерно-рольовий репертуар у контексті поколінних змін

Під час дослідження яке проводилось за допомогою анкети «Гендерні ролі в моєму житті» (Додаток Б), був встановлений перелік названих гендерних ролей. Також був здійснений аналіз змістовних характеристик кожної окремої ролі та сформованих груп, а саме: сімейні, підтримуючі, соціально-професійні, статево-еротично-ігрові, ситуативно-характерні і ресурсно-фінансові. Остання група ролей показує ставлення до ресурсів і отримала у групі респондентів відповідні назви, а саме: «спонсор», «споживач», «утриманка», що вказує на запит щодо матеріального утримання.

Дослідженням були встановлені відмінності щодо кількості названих респондентами та приписаних чоловікам та жінкам ролей. При аналізі відповідей було виявлено, що спектр чоловічих і жіночих ролей є гендерно-збалансованим з незначною перевагою (на 3%) власне приписаним ролям (Додаток В). Натомість у вибірці юнаків відмічається більша варіативність ролей, що приписується саме чоловікам: вони на 35% перевищують кількість названих ролей, що приписуються жінкам (табл. 2.3

Рейтинг приписаних гендерних ролей

Рейтинг вибору	Ролі приписані	
	Чоловікам	Жінкам
1	Батько	Мати
2	Чоловік	Дружина
3	Добувач	Утриманка
4	Альфонс	Домогосподарка
5	Спонсор	Донька
6	Коханець	Сестра
7	Професіонал	Повія
8	Брат	Подруга
9	Порадник	Коханка
10	Син	Дівчина
11	Жигало	Студентка
12	Помічник	Професіонал
13	Споживач	Бізнес-леді
14	Начальник	Красуня
15	Захисник	Годувальниця
16	Харизма	
17	Продовжувач роду	
18	Хлопець	
19	Поціновувач краси	
20	Підтримка	
21	Господар	
22	Студент	
23	Управлінець	

Примітка. Назви ролей представлені у інтерпретації респондентів.

Натомість у респондентів зрілого віку дослідженням зафіксовано збільшення діапазон ролей, що особливо стосується жіночої вибірки. Особливістю опису жінками гендерних ролей є те, що вони більш варіативно описують чоловічі ролі, збільшуючи їхню кількість на 40% (Додаток Д).

Згідно впорядкованих списків названих респондентами ролей, можна сказати, що чоловіки налаштовані на фіксацію власного репертуару ролей. Натомість жінки мають лише частково в юному віці таку тенденцію, а у зрілому – переорієнтовуються на переважну фіксацію рольового репертуару, який приписується саме чоловікам. Виявлені нами гендерні особливості оцінки рольового репертуару чоловіків та жінок

можуть вказувати на процеси соціалізації та формування гендерної ідентичності, що розгортаються згідно вікових та соціальних характеристик, що підкреслює необхідність їх врахування при вивченні специфіки сприймання гендерних ролей в процесі гендерної соціалізації молоді.

При аналізі функціональних зв'язків між ролями ми керувалися двома принципами їх побудови, де перший вказує на доповнювальні функціональні зв'язки, а другий – на симетричні як незалежно існуючі (табл. 2.4)

Таблиця 2.4

Пари гендерних ролей з функціонально-симетричним зв'язком

Ролі Вибірка	Чоловічі ролі	Жіночі ролі
Вся вибірка	Батько	Мати
	Чоловік	Дружина
	Хлопець	Дівчина
	Коханець	Коханка
	Син	Донька
	Альфонс	Утриманка
	Брат	Сестра
	Професіонал	Професіонал
Чоловіки	Студент	Студентка
Жінки	Господар	Господиня
	Друг	Подруга
	Добувач	Добувачка
	Тесть	Теща
	Зять	Невістка
	Начальник	Начальниця
	Кар'єрист	Кар'єристка
	Бізнесмен	Бізнес-леді
	Герой	Героїня
	Муз	Муза
	Хрещений	Хрещена
	Коханий	Кохана
	Спонсор	Спонсор

Примітка: Назви ролей представлені у авторській інтерпретації респондентів.

Як видно з табл. 2.4 респонденти виділяють ролі, які можуть приписуватися і чоловікам і жінками, вказуючи на їхній симетричний функціональний зв'язок. Натомість лише у вибірці юнок був зібраний

найбільш повний перелік ролей, що співвідноситься з різними сферами, як-то: сімейна (23%), соціально-підтримуюча (7%), еротично-ігрова (21%), соціально-професійна (26%), ресурсно-фінансова (14%), ситуативно-характерна (9%). А у вибірці юнаків виявилися представленими лише 4 сфери гендерних ролей: сімейна (42%), соціально-професійна (18%), еротично-ігрова (24%) та ресурсно-фінансова (16%) (Дод. В). Розширення рольового репертуару саме у юнок по відношенню до юнаків може вказувати на їх зростання в умовах сучасних суспільних трансформацій ствердження прав жінки та процесів її емансипації, що, зокрема, наголошується у дослідженнях Т. Кремешної, В. Гупаловської, А. Слободянюк. Автори вважають, що сучасна соціально активна жінка вимагає збільшення рольового репертуару, що в умовах патріархального суспільства було прерогативою переважно чоловіків. Водночас, дослідження показали що при зростанні соціальної активності жінки не зменшується обсяг її традиційного рольового навантаження у ролі господині. На думку І. Сушицької еволюція гендерних ролей чоловіків і жінок спрямована на розширення соціально-професійних ролей саме жінок, як основи їхньої економічної самостійності. Дослідження І. Сушицької показує, що все більше фіксується прагнення жінки набути професійних знань та зробити кар'єру, зайняти активну громадську позицію та реалізувати у суспільній діяльності свої здібності.

Загалом дослідженням зафіксовано тенденції динамічних змін змістовних характеристик ролей згідно вікових показників респондентів, а саме, з романтично-міфологічно забарвленого тлумачення ролі до прагматичного і навпаки. Так у виборі парних ролей респондентами зрілого віку (Додаток Д) була обрана роль сексуального партнера на противагу вибірці респондентів молодого віку, де набули значення ролі «коханого/коханець» та «коханої/коханка». Також у обох вибірках спостерігається стереотипне прийняте використання назв гендерних ролей жінок у чоловічому роді: спонсор, партнер, викладач, професіонал. Це

може також свідчити про відлуння мовної норми вживання рольових назв як наслідків патерналістської культури, де соціальна активність вважається прерогативою чоловічої статі.

Аналізуючи спектр парних доповнювальних (комплементарних) ролей, ми з'ясували, що для респондентів молодого віку такими є ролі батька і чоловіка серед чоловічих ролей та ролі матері серед жіночих (табл. 2.8). Загалом респонденти вибірки (молодь) виділили доповнювальну функцію у рольовому співвіднесенні лише у батьківсько-дитячих ролях, що в однаковій мірі характеризує як чоловіків, так і жінок. Доповнювальна функція рольового співвідношення «чоловік-дружина» також більше приписується молоддю чоловікам саме як ролі «поціновувача краси» та «красуні» (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Доповнювальні (комплементарні) ролі (молодь)

Ролі Вибірка	Приписані чоловікам	Доповнюва льні ролі	Припи сані жінкам	Доповнюв альні ролі
Жінки	батько	син; донька	мати	син; донька
	чоловік	дружина	-	-
	тесть	зять	теща	зять
	господар	домашня робітниця	господиня	домашня робітниця
	начальник	підлеглий; робітник	начальниця	підлеглий; робітник
	«папик»	утриманка	викладачка	учениця
	альфонс	покровителька	-	-
	чоловік	хранителька домашнього затишку	-	-
Чоловіки	поціновувач краси	красуня	-	-

Примітка. Назви ролей представлені у авторській інтерпретації респондентів.

Водночас слід замітити, що функціонально-доповнювальні ролі переважно виділяються жіночою вибіркою і здебільшого приписуються чоловікам. Так, доповнювальні ролі чоловіків серед респондентів жіночої

статі представлені більш широко та стосуються майже всіх сфер: сімейної, підтримуючої, соціально-професійної, еротично-ігрової та ресурсно-фінансової. Така тенденція теж підкреслює процеси емансипації жінки у період трансформації патерналістської структури суспільства, де жінка виказує себе як більш соціально гнучкою та заявляє на більш широкий спектр соціального прояву (від соціально активної жінки вимагають і підвищеної уваги до сімейної сфери, що не скажеш про чоловіків). Саме на це вказує А. Костенко, зауважуючи перевагу поширеності стереотипних очікувань стосовно саме жінки: жінка має підтримувати затишок у родині, чистоту в домі, стежити за здоров'ям чоловіка та дітей, за успіхами дітей у школі тощо і в той же час бути зайнятою на роботі. Доповнювальні ролі, описані респондентами зрілого віку представлені у табл. 2.9.

Таблиця 2.9

Доповнювальні (комплементарні) ролі (респонденти зрілого віку)

Ролі Вибіркові	Приписані чоловічі ролі	Доповнювальні ролі	Приписані жіночі ролі	Доповнювальні ролі
Вся вибірка	чоловік	дружина	чоловік	дружина
Чоловіки	начальник	помічниця	-	-
Жінки	батько	син; донька	мати	син; донька
	тесть	зять	теща	зять
	начальник	робітник; секретарка; офісний працівник	свекруха	невістка
	керівник	робітник; секретарка; офісний працівник	керівниця	робітник; секретарка; офісний працівник
політик		соратник	-	-

Примітка. Назви ролей представлені у авторській інтерпретації респондентів.

З таблиці 2.9 видно, що чоловіки зрілого віку представили лише дві пари ролей: «чоловік-дружина» та «начальник-помічниця», а респондентки-жінки більш детально описали доповнювальні ролі як сімейної сфери, так і соціально-професійної. Але у респондентів зрілого віку (у протизвагу від молоді) не представлені доповнювальні ролі

еротично-ігрової та підтримуючої сфер. Це може вказувати на те, що молоді люди під час соціалізації потребують підтримки, опори на зовнішні ресурси, а люди зрілого віку традиційно самі стають для молоді підтримкою, як їх «зовнішні ресурси». Продемонстрована молоддю наявність рольового репертуару еротично-ігрової сфери фіксує її співвіднесення із відповідним періодом їх соціалізації – створення подружньої пари, як соціального новоутворення періоду молодості.

Дослідження показало, що у описі ситуативно-характерних ролей, респонденти не були однотайними. Так, жінки молодого віку описують ролі-характеристики як чоловічі, так і жіночі, а респондентки зрілого віку – тільки чоловічі. З боку чоловіків описи ситуативно-характерних ролей є тільки стосовно чоловіків (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Ситуативно-характерні ролі: порівняння вибірок

Ролі Респонденти	Ролі приписані чоловікам	Ролі приписані жінкам
Юнки	герой	героїня
	вовк-одинак	«сіре мишеня»
	-	жертва
	-	дурепа
	-	«блондинка»
Юнаки	харизма	-
Жінки	розмазня	-
	скнара	-
	козел	-
	лоботряс	-
	деспот	-
Чоловіки	алкоголік	-
	нитик	-

Примітка. Назви ролей представлені у авторській інтерпретації респондентів.

Отже, встановлено відмінності у сприйманні гендерних ролей між чоловіками та жінками молодого і зрілого віку.

Проведений якісний аналіз отриманих результатів показав, що представленість рольових позицій у респондентів молодого та зрілого віку мають певну динаміку розгортання. Окрім вище сказаного привертає на себе увагу ще одна особливість представлених гендерних ролей, де молоді

жінки описують роль «жертви» (приписуючи їй своїй статі), а зрілі жінки описують роль «деспота» (приписуючи їй протилежній статі). Ці ролі можуть бути доповнюваними в діаді «насильник-жертва». Натомість вони виявилися розведеними у представників різного віку. Ці рольові позиції, де комунікація будується на основі хибних уявлень і приписуваннях та несе ризик застосування сили/насильства, ми можемо розглядати, спираючись на психосоціальну модель взаємодії «Драматичного трикутника» С. Карпмана, в якій йдеться про особливості взаємодії між ролями: «переслідувач- жертва-рятувальник». Виявлені серед жіночої вибірки вікові прерогативи у виборі цих ролей фіксують роль «жертви» у молодих жінок і роль «чоловіка-деспота» у вибірці зрілих жінок. Це може вказувати на зсув локусу уваги із себе на чоловіка без виходу із рольового стереотипу «Драматичного трикутника», як звиклого соціального патерну.

Також нами зафіксовано, що молоді жінки виділяють ситуативні жіночі ролі такі як «сіре мишеня», «блондинка», «дурепа», які носять скоріше презентаційний характер, а не постійний стиль поведінки. Водночас зрілі жінки виокремлюють чоловічі ситуативні ролі «розмазня», «лоботряс», «скнара», «козел» як більш постійні особливості характеру. Чоловік молодого віку виокремили лише «харизматичну роль» і приписали її саме чоловікам, однак, ця роль не може бути цілісною, вона може бути структурним елементом іншої більш масштабної ролі, пояснення якої відсутнє у описах чоловіків респондентів. Така фрагментарність може свідчити про процес гендерної соціалізації в період молодості. Чоловіки зрілого віку описують чоловічі ролі «алкоголіка» та «нитика». Ці характеристики можуть вказувати на інфантилізацію поведінки чоловіків, що підтверджується клінічними дослідженнями таких авторів, як Л. Вертіло, Т. Рибокової, А. Трусолової, Н. Ліщини, Л. Міщенко, Ю. Форманюк. Цікавим для нас виявились дослідження О. Яковенко, в яких доведено, що дівчата з дисгармонійних родин називають «чоловічими» такі якості, як: інфантильність, атрибути соціального

статусу (по 57%), слабкість та привабливість (по 54%). Р. Тайсон вважає, що така амбівалентність в оцінці чоловіків є наслідком свідомої чи несвідомої відмови від деяких аспектів жіночої гендерної ролі і переважно характеризує жінок, які мали досвід сексуального насилля .

Подальший більш детальний аналіз названих ролей на предмет їх ресурсного потенціалу, емоційної оцінки та ймовірних проблем, надав нам можливість розкрити їх змістовне наповнення.

2.3. Тренінгова програма розвитку перцептивної гендерно-рольової компетентності молоді

Ми пропонуємо тренінг перцептивної гендерно-рольової компетентності як складової життєвої компетентності особистості.

Мета тренінгової програми – розвиток гендерно-рольової компетентності молоді засобами розширення знань учасників щодо проявів гендерних ролей, актуалізації розуміння теорії гендерних ролей, поняття гендерної схеми, профілактика внутрішніх конфліктів щодо самосприймання гендерних ролей.

Досягнення тренінгової мети передбачало виконання таких завдань:

- рефлексія учасниками програми особливостей власного сприймання гендерних ролей, рольових експектацій, стереотипів та упереджень;
- усвідомлення учасниками особливостей самосприймання гендерних ролей;
- рефлексія складових власної гендерної схеми;
- розширення рольового репертуару, підвищення варіативності та гнучкості виконання гендерних ролей учасниками програми.

Тренінгова програма складалася з 5-ти модулів, наповнених вправами, бесідами та рефлексією під час групового обговорення.

Таблиця 2.11

**План тренінгової програми
«Перцептивна гендерно-рольова компетентність молоді»**

№ модулю	Тема	Мета	Вправа	Примітки
1	Знайомство	Познайомити учасників між собою та представити план тренінгової програми	Вправа «Знайомтесь – це Я»	Структура всіх модулів: 1) первинний шерінг; 2) бесіда; 3) вправа; 4) рефлексія
2	Введення у поняття «гендерні ролі» та «гендерна компетентність»	Показати учасникам важливість їх ідентичності у проявах гендерної компетентності	Вправа «Я-чоловік/жінка»	Бесіда може відбуватися у вигляді дискусії
3	Гендерні ролі у взаємодії	Виявити та окреслити низку гендерних ролей, властивих учасникам тренінгової програми та показати форми переходу з ролі у роль	Вправа «Роль я тебезнаю...»	Драматизація передбачає декілька етюдів з різним набором ролей
4	Метафоричне втілення власних ролей	За допомогою казкових персонажів окреслити власне розуміння гендерних ролей	Вправа «Казка про мене»	Перед написанням казки бажано зробити візуалізацію казкових персонажів
5	Сприймання іншими	Виявити особливості сприймання власної гендерно-рольової поведінки іншими учасниками, позначити коло власної гендерно-рольової компетентності	Вправа «Розкажи мені про мене»	Під час рефлексії важливо зфокусуватися на конгруентності самосприймання та сприйманні іншими

– **Знайомство.**

Вправа 1. «Знайомтесь – це Я». Завдання: представити себе та своє ім'я в вигляді якогось руху, який повторює група; кожен наступний учасник повторює попередні імена та рухи та показує свої.

– **Бесіда** щодо понять гендерних ролей та їх проявів у суспільстві. Яким чином ми сприймаємо інших людей крізь призму власної гендерної схеми та як наші стереотипи та уявлення допомагають чи заважають нам у процесі сприймання та розуміння іншого. Як наше уявлення допомагає нам «побувати у шкурі іншого» та зрозуміти його гендерно-обумовлену поведінку. Чим та завдяки чому «наповнена» й «наповнюється» особистісна гендерна схема. Як цей процес впливає на власну гендерну компетентність.

– Вправа 2. Дихальна вправа «Я-жінка/чоловік». Завдання: спробувати промовити вислів «я-жінка» або «я-чоловік» на повному видиху (пояснення вправи далі по тексту).

– Вправа 3. «Роль, я тебе знаю» (елементи соціодрами та драматизації). Завдання: учасники діляться на 2 групи (незалежно від статі), вибирають випадковим чином роль та мають її продемонструвати за допомогою драматизації, але з умовами: показати роль такою, якою ви її знаєте, показати цю роль такою, якою б вона була в ідеалі, показати іронічний бік ролі, показати абсурдність у цій ролі. Після драматизації проводиться шеренг щодо відкриттів та нових вражень від звичних ролей.

– Вправа 4. «Казка про мене». Завдання: учасники складають власну казку, презентують її групі та потім відбувається її обговорення.

– Вправа 5. «Розкажи мені про мене». Завдання: кожен учасник має змогу оцінити інших за типовістю чи нетиповістю гендерно-рольових проявівна тренінгу.

– Загальний шеренг та заповнення анкет зворотного зв'язку.

Опишемо коротко власні спостереження під час проведення тренінгової програми «Перцептивна гендерно-рольова компетентність молоді». Так, виконання вправи 1. «Знайомтесь – це Я» деяким учасникам виявилось складним. Вони на початку не змогли уособити власне ім'я з якимось рухом, але в процесі повторень рухів інших учасників, все ж змогли придумати такий рух. Подолання бар'єру щодо самопрезентації супроводжувалось емоційними сплесками та схваленням іншими учасниками, що у свою чергу, сприяло створенню довірливої атмосфери у групі.

У процесі бесіди щодо гендерно-рольової компетентності молоді люди зауважили, з приводу існуючого на їх думку, упередження, що рольова поведінка, яка не обговорюється і не проясняється, сама по собі створюється і транслюється. Вони зазначили, що мають розпливчате уявлення щодо власних ролей, а тим паче розуміння ними гендерних

ролей носить скоріше стереотипний характер. Під час обговорення учасники детально характеризували жіночі ролі «матері», «жінки» та роль «друга», симетричні чоловічі ролі «батька» та «чоловіка» описувались учасниками з діаметральними позиціями: юнки та юнаки по-різному вбачають функціональне наповнення цих ролей порівняно з одностайністю щодо жіночих ролей. Учасники тренінгової програми демонстрували чітку позицію, що ролі «мати» та «жінка» передбачають вміння турбуватися, вести господарство та відповідально виконувати свої обов'язки. Таке «сумісництво» функцій з різних рольових проявів може свідчити про те, що молоді люди знаходяться в процесі становлення своєї рольової компетентності і ще не в змозі деталізувати ці функції. Описуючи чоловічі ролі учасники передбачили різні варіанти стосунків та проявів. Так, один з учасників зауважив, що коли чоловік має професію, пов'язану з далекими та довгими відрядженнями, то його рольові прояви можуть бути різними і там він може собі дозволити все те, що не дозволить вдома. Його підтримали хлопці, підкреслюючи, що чоловік може чинити на свій розсуд і може бути відповідальним, а може і знехтувати цією якістю, жінки ж мають бути відповідальними за родину та дітей в більшій мірі, ніж чоловіки. Виникла дискусія серед учасників, результатом якої стало рішення, що стереотипи поступово змінюються, змінюється також уявлення про світ, про себе і тому важливо, спираючись на досвід поколінь, формувати власне бачення та розуміння гендерно-рольових проявів, власну гендерно-рольову компетентність, яка засновується на певному балансі чоловічих та жіночих ролей. Натомість під час обговорення поняття «гендерна схема» учасники розмірковували, якою вона може бути у кожного з них і які чинники сприяють її створенню у внутрішньо особистісному просторі. Також цікавими для нашого дослідження стали питання, що окреслили коло понять щодо еталону та прототипу. Молоді люди зауважили, що вони скоріше розуміються на еталонному сприйманні гендерно-рольової поведінки й

тільки розвивають усвідомлення можливих варіантів утворення прототипу певної гендерної ролі.

Логічним продовження бесіди стало виконання авторської дихальної вправи «Я-жінка/чоловік», метою якої була актуалізація в учасників гендерної ідентичності та самоприймання. Учасники, незважаючи на достатню легкість виконання, мали труднощі у прийнятті себе: складно було назвати своє ім'я певним чином, деякі навіть не могли вдихнути повітря, щоб почати говорити. Виконуючи завдання, учасники називали своє ім'я та свою стать на повному видиху. Було помічено, що учасники тренінгової програми – хлопці, з завданням справилися швидше й успішніше, вони з гордістю називали свою стать, а дівчата барилися, їм було складно сказати, що вони жінки. Під час обговорення вправи учасниці казали про те, що вони поки що не бачать себе жінками, вони дівчата, хлопці, навпаки, раділи, що вже дорослі і можуть називатися чоловіками.

Продовженням тренінгової програми стала драматизація на тему «Роль, я тебе знаю». Учасники, поділившись на 2 групи, обиралися ролі для драматизації: «чоловік», «дружина», «мати», «батько», «друг», «подруга», «господар», «господарка», «жінка – керівник», «чоловік – керівник». Завдання полягало у тому, щоб показати обрану роль наступним чином: показати роль такою, якою ви її знаєте, показати цю роль такою, якою б вона була в ідеалі, показати іронічний бік ролі, показати абсурдність у цій ролі. Під час обговорення учасники говорили про непередбачені відкриття щодо наповненості та розуміння ролі. Робота з парами ролей допомогла учасникам побачити де роль має чіткі межі, а де вони поєднуються й породжують хибні уявлення щодо рольової презентації, а також це добре виявляє гендерну схему учасника, в якій може бути якась роль відсутня, а якась гіперперевантажена. Учасники розказували яким чином вони для себе пояснювали непорозуміння, коли ролі поєднувалися чи взагалі не мали якогось конкретного наповнення.

Так, для багатьох учасників роль «батька» була лише відображенням досвіду спостереження за власним батьком і не мала психологічного заповнення власним досвідом. Тобто молоді люди не могли пояснити чому роль «батька» виглядає гротескно (на думку учасників іншої групи), тоді як роль «чоловіка» нагадувала фантазію на тему шаха з гаремом і слугами (цими метафорами назвали те дійство, яке спостерігали під час драматизації, учасники другої групи). Показовим було обговорення складових характеристик ролі «дружини». Так, в неї вклали не тільки роль «господині», а і «матері», «подруги». Процес драматизації дозволив побачити не тільки звичні для учасників ролі, а і побувати в тих ролях, які не властиві у житті, наприклад, роль «батька» для жінки або роль «дружини» для хлопця. Такий обмін спонукає до аналізу своїх уявлень щодо ролі, уможлиблює розуміння ролей іншої статі та формує толерантність й багато варіантність заповнення ролі іншими враженнями, що у свою чергу розвиває рольову компетентність учасників. Своєрідне моделювання можливих рольових поведінкових проявів дозволяє ніби приміряти на себе не властиву сьогодні гендерну роль або взагалі не властиву для статі роль, що у свою чергу розвиває здатність до рефлексії та розвитку емпатії. Гендерно-рольова компетентність також стає у нагоді, коли мова йде про уявні та реальні ролі учасників тренінгової програми. Яким чином вони оцінюють власні ролі та ролі інших, які інтерпретації дозволяють розширити власні прототипи ролей та яке наповнення формує гендерно-рольові схеми учасників.

Виконуючи наступну вправу «Казка про мене», учасники мали спробу у метафоричній формі розказати про себе. Важливим став вибір головного героя казки. Процес роботи з казкою складався з її написання від імені головного героя (їм міг бути як сам автор, так і окремі, згадані автором персонажі з відомих казок, при цьому можна було продовжити відому казку, переписати її по-новому або скласти зовсім нову казку, залишивши тільки героя з тієї казки). Після написання, учасники зачитували

казку назагал та обговорювали її сюжеті шлях головного героя.

Вправа на завершення «Розкажи мені про мене» мала на меті оцінити типовість рольової поведінки учасників тренінгової програми. Кожен учасник мав картки з написами: «типовий» чи «нетиповий», які він співвідносив з гендерною поведінкою інших учасників й, оцінивши, віддавав відповідну картку учасникові. Учасники, отримавши картки – оцінки від всієї групи, підраховували та записували кількість виборів за ознакою типовості чи не типовості власної гендерно-рольової поведінки. Цікавим виявилось спостереження щодо процесу сприймання уявлень інших по відношенню до себе. Вибір карток демонструє відповідність гендерно-рольової поведінки соціальним очікуванням щодо проявів гендерних ролей, може свідчити про поверхневий, стереотипний спосіб сприймання гендерних ролей та вказує на пошук типових рис, які б відповідали власним уявленням щодо тих чи інших прототипів гендерних ролей. В даній вправі проявляється суб'єктність сприймання кожного з учасників тренінгової програми, за допомогою зворотного зв'язку вони мали змогу з'ясувати по яким критеріям надавали характеристики їх поведінковим проявам (типова / нетипова) інші учасники групи. Так, хлопці, учасники тренінгової програми, що навчалися за фахом «режисура» вважали себе носіями нетипових поведінкових характеристик. Вони вказували на те, що їх би не взяли до інституту, як би вони демонстрували типову для даного соціуму гендерно-рольову поведінку. Однак, більшість учасників вказала на типовість їх гендерно-рольової поведінки. В процесі обговорення учасники згодились, що їх фах потребує розуміння не тільки нетипових проявів, а й чітке пізнання тих меж, які окреслюють типовість гендерно-рольової поведінки.

Отже, розвиток гендерно-рольової компетентності дозволяє учасникам усвідомити процес самосприймання та розширити власні можливості щодо інтерпретації рольової поведінки. У кінцевій анкеті було питання щодо тих емоцій, вражень та переживань, які учасники проживали підчас тренінгової програми. Вони мали вибрати з

запропонованих позицій тільки ті, які безпосередньо стосувалися їх.

Отже, поняття рольової компетентності та розвиток гендерно-рольового репертуару сприяє розвитку особистості, в цілому, та підвищенню її соціальної успішності, зокрема. Можемо констатувати, що апробація тренінгової програми

«Гендерно-рольова компетентність молоді» показала важливість та необхідність отримання такого роду знань та умінь у студентські роки, коли відбувається становлення особистості та формується її рольовий репертуар.

ВИСНОВКИ

У роботі обґрунтовано підхід до вивчення гендерно-рольового сприймання, наведено нове вирішення наукової проблеми сприймання гендерних ролей, що виявляється у встановленні його соціально-психологічних особливостей. На цих підставах запропоновано тренінгову програму розвитку перцептивної гендерно-рольової компетентності. Отримані результати дали змогу зробити такі висновки:

1. На основі підходів, які тлумачать гендерно-рольову перцепцію як різновид соціального сприймання, орієнтованого на рольові вияви людини і здійснюваного з опорою на власний рольовий досвід, виявлено, що важливими складовими гендерно-рольового сприймання є еталони, прототипи і мета-ролі. Еталон є системою ознак, які виступають критеріями ідентифікації ролі суб'єктом сприймання. Прототип є максимально типовою реалізацією конкретної ролі, що містить інформацію про її можливу варіативність та обмеження.

2. Визначено особливості гендерно-рольового репертуару чоловіків і жінок: актуалізація чоловічих і жіночих ролей симетричного і комплементарного характеру (у молодих жінок); максимальна широта (у жінок зрілого віку); сконцентрованість на чоловічих ролях і висока варіативність у їх описанні (у чоловіків незалежно від віку). Визначено зв'язок сприймання гендерних ролей з професійними, соціально-статусними, сімейними параметрами: орієнтація молоді на гендерну рівність корелює з високим економічним статусом і належністю до гуманітарних напрямів професійної підготовки; орієнтація на гендерні стереотипи – з низьким економічним статусом і належністю до технічних напрямів підготовки. Учасники дослідження, які є дітьми від першого шлюбу матері або від повторного шлюбу батька, приписують більшу турботливість (фемінність) сімейним ролям;

3. Встановлено, що соціально-психологічними особливостями емоційно-особистісного контексту сприймання гендерних ролей

молодими чоловіками є суперечливість перцепції жіночих ролей (зв'язок з конструктами «прихильність», «приниженість» та «конфліктність у батьківській родині»).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ангеліс К. О. Проблеми розвитку особистісної рефлексії в підлітковому віці. *Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України; за ред. С. Д. Максименка. 2016. Т. VIII, ч. 9. С. 6-12.*
2. Апішева А. Ш., Мейтарчан В. В., Ястребцова Н. І. Методика дослідження уявлень сучасних підлітків та юнаків про поняття «дружба». *Науково-методичне забезпечення психолого-педагогічного моніторингу особистісного розвитку інтелектуально-обдарованих старшокласників. Матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. Київ: Інст-т обдарованої дитини, 2015. С. 70-78.*
3. Балл Г., Медінцев В. Особистість як індивідуальний модус культури і як інтегративна якість особи. *Горизонти освіти. 2011. № 3. С. 7-14.*
4. Бандура А. *Теорія соціального научіння*; пер. з англ.; під ред. Н. Н. Чубарь. Київ.: Євразія, 2020. 320 с.
5. Бандура А., Уолтерс Р. *Підліткова агресія. Вивчення впливу виховання та сімейних відносин*. Київ: Прес, ЕКСМО-Прес, 2019. 512 с.
6. Бандура О., Єрмаков І. Процес самоактуалізації як механізм формування життєвої компетентності особистості. *Життєтворчий потенціал реабілітаційної педагогіки: роздуми над проблемою*. Київ: [б. в.], 2022. С. 160-171.
7. Більшість українців вважають, що роль жінки у суспільстві визначається словами «краса» та «слабкість». *Новини фонду О. Пінчук від 21.02.2019.*
8. Боришевський М. Й. *Дорога до себе: від основ суб'єктності до вершин духовності: монографія*. Київ: Академвидав, 2020. 416 с. (Серія «Монограф»).
9. Бекон Ф. *Твори в 2-х т.: 2-е, виправл. та доп. вид.; заг. ред. А. Суботіна*. Київ: Думка, 2018. 575 с. URL:

<http://www.lib.ru/FILOSOF/BEKON/nauka2.txt>.

10. Васютинський В. Психологічна стаття як дериват інтерсуб'єктних узалежнень. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. Київ, 2002. № 5(8). С. 71-81.

11. Васютинський В. О. *Інтераційна психологія влади: монографія*. Київ:КСУ, 2015. 492 с., С. 315.

12. Гаєвська Н. *Соціокультурні чинники сприймання виборцями рекламних повідомлень: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. Київ, 2017. 206 с.

13. Галустян Ю. М. Деякі аспекти гендерної ідентифікації та соціалізації особистості. *Український соціум*. 2022. № 1(3). С. 7-13.

14. Говорун Т. В., Кікінежді О. М. *Гендерна психологія: навч. посіб.* Київ: Академія, 2022. 308 с.

15. Говорун Т. В., Кікінежді О. М. *Стать та сексуальність: психологічний ракурс: навч. посіб.* Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2019. 384 с.

16. Горностай П. Гендерна соціалізація і становлення гендерної ідентичності. *Основи теорії гендеру: навч. посіб.* Київ: К.І.С., 2014. С. 142.

17. Горностай П. Життєві ролі та життєтворчість. *Наукові студії з соціальної та політичної психології*. 2022. Вип. 5(8). С. 81-91.

18. Горностай П. *Особистість та роль. Ролевий підхід в соціальній психології особистості: монографія*. Київ: Інтерпрес ЛТД, 2017. 312 с.

19. Горностай П. *Психологічні ролі в структурі особистості. Наукові студії з соціальної та політичної психології*. 2020. Вип. 2(5). С. 104-111.

20. Горностай П. П. *Психологія рольової самореалізації особистості: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.05; Ін-т соціальної та політ. психології АПН України*. Київ, 2019. 429 с.

21. Горобець Т. В. *Соціально-перцептивні викривлення – епіфеномен психологічних захистів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.07; Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника*. Івано-

Франківськ, 2018. 20 с.

22. Городнова Н, М. *Соціально-психологічні чинники становлення статеворольової ідентифікації підлітків: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.07; Ін-т педагогіки і психології профес. освіти АПН України. Київ, 2016. 24 с.*

23. Данильченко Т. *Гендерно-перцептивні відмінності у формуванні першого враження соціальної взаємодії: дис. .. канд. психол. наук: 19.00.05.. Чернігів, 2020. 220 с.*

24. Донець О. І. Особливості сприйняття власного тіла у жінок в юнацькому віці. *Теоретичні і прикладні проблеми психології. 2015. № 3. С. 150-157.*

25. Дудар О. Вплив соціальних еталонів на міжособистісну перцепцію. *Молодий вчений. 2017. № 5(45), травень. С. 204-207.*

26. Дудар О. В. *Динаміка міжособистісної перцепції старшокласників: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2018. 20 с.*

27. Дуткевич Т. В. *Дитяча психологія: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2022. 424 с.*

28. Жарова Л. Макроекономічний вимір гендерної рівності. *Гендерний журнал «Я». №1. 2017 (42). С. 11-15*

29. Журавльова Л. П. *Психологія емпатії. Житомир: Видав. ЖДУ ім. І. Франка, 2017. 328 с.*

30. Камінська О. Вплив типу гендерної поведінки на особливості самоставлення студентської молоді. *Наука і освіта. 2017. № 9. С. 111-115.*

31. Карпенко Н. А. Механізми міжособистісного сприймання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна: зб. наук. праць; голов. ред. М. М. Цимбалюк. Львів: ЛьвДУВС, 2021. Вип. 2. С. 15–28.*

32. Кікінежді О. М. *Гендерна ідентичність в онтогенезі особистості: монографія. Тернопіль: Навч. книга – Богдан, 2021. 400 с.*

33. Кікінежді О. М., Кісь О. Б. *Формування гендерної культури молоді: науково-методичні матеріали до тренінгової програми: навч. посіб.* Тернопіль: Навч.книга – Богдан, 2016. 160 с.
34. Коваленко А. Б. Розуміння іншої людини як творчий процес. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: зб. наук. праць Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка.* Київ: Логос, 2021. Т. 1: Методологічні проблеми психології. Психологія творчості. С. 59-67.
35. Корнєв М. Н., Коваленко А. Б. *Соціальна психологія: підручник.* Київ, 2015. 304 с.
36. Кочеткова Н. Проблема дослідження еталонів як соціально-психологічних утворень при формуванні людського капіталу. «*LAW & PSYCHOLOGY 2013*» (LPS-2013), 21-23 november 2023. Lviv, Ukraine, С. 50-51. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/26966/1/021-050-051.pdf>
37. Кэмпбелл Дж. Т. *Моделі експериментів в соціальній психології та прикладних дослідженнях*; пер. з англ. Київ.: Соціально-психологічний центр, 2016. 392 с.
38. Левін К. *Вирішення соціальних конфліктів*; пер з англ. І. Ю. Авідон. Київ.: Мова, 2020. 408 с.
39. Литвинчук Л. М. *Психологічні чинники сприймання студентською молоддю музичних творів: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01.* Київ, 2020. 186 с.
40. Ліончук Р. Термін «гендер» у науковому дискурсі: вітчизняний та зарубіжний підходи. *Нова педагогічна думка.* 2023. № 2. С. 66-70.
41. Літвінова О. Прояв гендерних стереотипів в уявленнях молоді про соціальні ролі прабатьків. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія.* 2014. Вип. 19(1). С. 227-234.
42. Ліщина Н. Дослідження особистісної кризи, обумовленої рольовими диспозиціями. *Науковий Вісник Херсонського держ. ун-ту. Серія Психологічні науки.* 2016. Вип. 5. Т. 1. С. 103-108.
43. Мерло-Понті М. *Феноменологія сприйняття*; пер з фр. О.

Йосипенко, С. Йосипенка. Київ: Укр. центр духовної культури, 2021. 552 с.

44. Моргун Я. *Гендерно-зумовлені психологічні особливості кар'єрного самовизначення особистості: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07.* Одеса, 2023. 225 с.

45. Морено Дж. *Театр спонтанності*; пер. з англ. / під заг. ред. Б. І. Хасана. Харків, 2023. 125 с.

46. Морозова-Ларіна О. І. Гендерна ідентичність та соціокультурне середовище. *Проблеми сучасної психології: зб. наук. праць.* 2023. С. 453-462. URL: <http://problemps.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/58/2017/05/19-41.pdf>

47. Москаленко В. В. *Соціалізація особистості: монографія.* Київ: Феникс, 2023. 540 с.

48. Москаленко В. В. *Соціальна психологія: підручник.* вид. 2-ге виправл. та доп. Київ: Центр учбової літератури, 2018. 688 с.

49. Мудрик А. *Гендерна компетентність особистості: теорія, діагностика, розвиток: посібник.* Луцьк, 2019. 204 с.

50. Оксамитна С. *Міжгенераційна класова та освітня мобільність.* К. :НаУКМА ; Аграр Медіа Груп, 2021. 287 с.

51. Орбан-Лембрик Л. Е. Компетентність особистості як соціально-психологічний феномен. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія.* Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2017. Вип. 12, ч. 1. 241 с.

52. Орбан-Лембрик Л. Е. *Соціальна психологія: посібник.* Київ: Академвидав, 2023. 448 с. (Альмаматер).

53. Орел В. Соціальний досвід як джерело індивідуалізації особистості. *Вісник НТУУ «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка.* 2019. № 3, ч. 2.

URL: http://novyn.kpi.ua/2009-3-2/16_Orel.pdf

54. Павелків Р. В. Специфіка прояву агресії та деструктивної поведінки в підлітковому віці. *Проблеми сучасної психології: зб. наук. праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Ін-т психології імені Г. С. Костюка.* 2019. Вип. 30.

С. 483-494.

55. Піаже Ж. *Вибрані психологічні праці*; пер. з фр. Харків: Просвіта, 2019. 659 с.

56. Плетка О. Т. Вивчення гендерних стереотипів студентської молоді. *Наукові записки Інституту психології ім. Г. Костюка АПН України; за ред. С. Д. Максименко*. Київ: Главник, 2015. Т. 3, вип. 26. С. 374-377.

57. Попович І. *Психологія соціальних очікувань особистості: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.05 Херсонський держ. ун-т, Східно-український нац. ун-т ім. Володимира Даля*. Херсон, 2017. 541 с.

58. Попович І. С. Соціальні очікування особистості як процес психічної регуляції поведінки. *Психологічні перспективи: зб. наук. праць Східноєвропейськогонац. ун-ту ім. Лесі Українки, Ін-ту соціальної і політичної психології НАПН України; за наук. ред. М. М. Слюсаревського, Л. В. Засекіної*. Луцьк: СНУ ім. Лесі Українки, 2016. Вип. 27. С. 184-194.

59. Поцелуйко А. Соціальна перцепція: історико-філософські та загально- психологічні передумови дослідження. *Соціологія. Грані. 2015. № 4(120)*. С. 54-60.

60. *Психологічний словник* / за ред. В. І. Войтка. Київ: Вища шк., 2022. 214 с.

61. *Психологія життєвої кризи* / відп. ред. Т. М. Титаренко. Київ: Агропромвидав України, 2018. 348 с.

62. Раджабова С. Ш. До питання феномену ідентифікації. *Науковий часопис Національного пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки: зб. наук. праць*. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. Вип. 8(32). С. 84-88.

63. Романова В. Г. *Особливості статевої ролі соціалізації підлітків: дис... канд. психол. наук: 19.00.05.* Київ, 2022. 208 с.

64. Рубан О. В. Вплив ЗМІ на буття людини в сучасному українському суспільстві в гендерно-рольовій сфері. *Міжнар. науково-практ.*

конф. «Проблеми та досягнення сучасної науки». Корк, Ірландія, 6.05.2019, С. 69-71.

65. Сапелкіна О. Гендерні стереотипи в суспільстві. *Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні*; за ред. С. Д. Максименка, В. Т. Циби та ін. Київ: Укр. центр політ. менедж., 2023. С. 215-222.

66. *Свідоме та несвідоме у груповій взаємодії: монографія*; за наук. ред. П. Горностая. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2018. 244 с.

67. Семиченко В. А. *Психологія емоцій*. Київ: Магістр-S, 2018. 128 с.

68. Семчук С. Вплив образів гендерної реклами на соціалізацію дітей дошкільного віку. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди»: наук.-теорет. зб.* Переяслав-Хмельницький, 2018. Вип. 14. С. 224-226.

69. Седенкова Р. В. Соціальна та професійна компетентність студентської молоді: властивості, компоненти, зв'язок. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна. 2015. Вип. 24. С. 173-185.*

70. Слободянюк А. В., Філатова К. С. Сучасна жінка: соціально-психологічний портрет. *XLV НТКП ВНТУ. 2016. № 3. С. 189-192.* URL: <http://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/10504>

71. *Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980)*. URL: <http://sum.in.ua/s/prototyp>, <http://sum.in.ua/s/etalon>

72. *Соціальні уявлення молоді: особливості та шляхи формування: кол. монографія*; за ред. І. Жадан. Київ, 2017. 218 с.

73. Стюарт Й., Джойнс В. *Основи ТА: Транзакційний аналіз*; пер. з англ. Київ: ФАДА, ЛТД, 2022. 393 с.

74. Татенко В. О. *Соціальна психологія впливу: монографія*. Київ: Міленіум, 2018. 214 с.

75. Терлецька Л. Г. *Рольова гра як засіб формування професійно-значущих якостей майбутнього практичного психолога: дис. ... канд. психол.*

наук: 19.00.07..Київ, 2017. 175 с.

76. Циба В. Т., Шайгородський Ю. *Соціальна психологія: навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів*. Полтава: Дивосвіт, 2019. 336 с.

77. Чемеринська Д. І. Психологічні детермінанти гендерної ролі жінки- керівника. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2022. № 1(6). С. 155-162.

78. Чепелева Н. В. Розуміння та інтерпретація особистісного досвіду в контексті психологічної герменевтики. *Актуальні проблеми сучасної української психології: наукові записки Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*; за ред. С. Д. Максименка. Київ: Нора-Друк, 2023. Вип. 23. С. 15-24.

79. Чіп Р. С. Становлення гендерної ідентичності старших підлітків. *TheUnity of Science*. Vienna, Austria. April, 2018. P. 48-50.

80. Чорна Л. *Рольова ідентичність старшокласників: посібник*; Національна академія пед. наук України, Ін-т соціальної та політичної психології. Київ: Міленіум, 2020. 128 с.

81. Шабасєва Н. Вплив агентів соціалізації на становлення гендерної ідентичності студентів коледжу. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2020. № 4. С. 27-30.

82. Шахрай В. М. *Проблеми соціальної компетентності молоді: монографія*. Біла Церква: БНАУ, 2019. 115 с.

83. *American Time Use Survey – 2014. Results*. URL: https://www.bls.gov/news.release/archives/atus_06242015.pdf

84. Blossfeld H.-P. Macrosociology, Rational Choice Theory, and Time: a Theoretical Perspective on the Smpirical Analysis of Social Processes. *Europ. Sociol. Rev. Oxford*, 1996. Vol. 12. № 2. P. 181-206.

85. Boulden G. (1983) «Role Perception – Its Effects on What We Do: Changing Role Perception in Individuals and Organisation», *Leadership & Organization Development Journal*, Vol. 4 Issue: 2, P. 21-25. URL: <https://doi.org/10.1108/eb053530>

86. Dovidio J. F., Heltman K. B., Ellyson S. L., Keating C. F. Power displays between women and men in discussions of gender linked tasks: A multichannel study. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1988. V. 55. № 4. P. 580-587.
87. Ebrie Seid. «Gender Role Perception among the Awra Amba Community». *American Journal of Applied Psychology*. 2015. № 3(1). P. 15-21.
88. Erskine Richard G. *Transactional Analysis in Contemporary Psychotherapy*. Karnac Books. 2015. 347 p.
89. Gordon Ch. Development of evaluated role identities. Annual Review of Sociology. *Interrelationships among components and gender labels. Journal of Personality*. 1976. V. 2. P. 405-433. URL: [Http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/26966/1/021-050-051.pdf](http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/26966/1/021-050-051.pdf)
90. Hovard J. A. Social Psychology of Identities. *Annual Reviews of Sociology*. 2000. Vol. 26. P. 367-393.
91. Humphreys Lloyd G. and Montanelli Richard G., An investigation of the parallel analysis criterion for determining the number of common factors. *Multivariate Behavioral Research*. 1975. № 10. P. 193-205.
92. Lima C., Canbarro D. Role perception in the organizational behavior for the organizational innovation accord. *Scholedge international journal of management & development*. Vol. 2. Issue 3 (march, 2015). P. 14-18.
93. Miller N. E.; Dollard J. *Social learning and imitation*. URL: www.abebooks.com/servlet/BookDetailsPL?bi=22548366392&searchurl=tn%3Dsocial%2Blearning%2Band%2Bimitation%26sortby%3D17%26an%3Dmiller%2Bdollard&cm_sp=snippet-_-srp1-_-title7 / Miller N. E.; Dollard J. – Greenwood Press Reprint (1979).
94. Mossholder K. W, Bedeian A. G, Armenakis A. A. *Role perceptions, satisfaction, and performance: moderating effects of self-esteem and organizational level*. *Organ Behav Hum Perform*. 1981. Oct; 28(2). P. 224-34.
95. Myers K., Wittman Peggy P., Howell Dana M. Inter-Professional Role Perception and Communication of Preservice Students and Therapists in

Schools and Early Intervention. *Journal of Occupational Therapy Schools & Early Intervention*. 2013. № 7(1). P. 70-85.

96. Pletka O. Gender roles in youth: the perception and development of their own models. *Global challenges of XXI century. MHGC PROCEEDINGS. Proceedings. Issue- 2018. P. 52-53. Rome. Retrived from: <https://mhgc21.org/uploads/MHGC-Proceedings-2018.pdf>. [in English]. DOI: <http://doi.org/10.32437/MHGC>*

97. Richardson Mary Sue, Alpert Judith Landon. Role perceptions: Variations bysex and roles. *Sex Roles December, 1980, Volume 6. Issue 6. P. 783-793.*

98. Rigol-Cuadra A., Galbany-Estragué P., Fuentes-Pumarola C., Dolors Burjales-Martí M., Rodríguez-Martín D., Ballester-Ferrando D. Perception of nursing students about couples' violence: knowledge, beliefs and professional role. *RevistaLatino-Americana de Enfermagem*, 2015. Vol. 23, № 3. P. 527-534

99. Rosch E. Cognitive representations of semantic categories. *Journal of Experimental Psychology: General, Vol. 104(3), Sep. 1975. P. 192-233.*

100. Schuler R. S. A role perception transactional process model for organizational communication-outcome relationships. *Organizational Behavior and Human Performance. 1979. Volume 23, Issue 2, April. P. 268-291. URL: [https://doi.org/10.1016/0030-5073\(79\)90058-8](https://doi.org/10.1016/0030-5073(79)90058-8)*

101. Srikanth P. B. Role Perception and Role Performance: Moderating Effect of Competence Mobilization. *Global Business Review. 2014. Volume 15. Issue 3, P. 531-544.*

102. Yang X., Wang X., Zhang L., Weidman J. Gender role conflict, professional role confidence, and intentional persistence in engineering students in China. *Studies inHigher Education. Vol. 42, Issue 2. 2017. pp. 248–263. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/03075079.2015.1045476>*

ДОДАТКИ

Додаток А.1.

Список гендерних ролей, які використовувалися під час пілотного дослідження для драматизації

Ролі, які притаманні чоловікам	Ролі, які притаманні жінкам
чоловік	жінка
чоловік (муж)	дружина
батько	мати
син	донька
друг	подруга
коханець	коханка
бізнесмен	бізнеследі
сусід	сусідка
хлопчик шкільного віку	дівчинка шкільного віку
юнак	юнка
закоханий	закохана
продавець	продавчиня
керівник	керівниця
робітник	робітниця

Додаток А. 2

Схема рефлексивних спогадів

1. Опишіть згадану ситуацію, відповідаючи на питання:
 1. Коли це відбулося?
 2. Ви брали участь у ситуації як спостерігач чи як активний учасник?
 3. Що здивувало, запам'яталося
 4. Які рішення, висновки тоді зробили?
2. Чи змінилися Ваші уявлення та сприймання гендерних ролей з

оглядуна отриману сьогодні у дискусії інформацію?

3. Яким чином драматизація допомогла Вам усвідомити власнугендерно-рольову поведінку?
4. Поміркуйте, яку ситуацію та свої рішення по ній Ви можете розуміти зараз.

Анкета

«Гендерні ролі в моєму житті»

Мета анкети – виявити типові гендерні ролі в уявленнях сучасних чоловіків та жінок. Анкета пропонується респондентам наприкінці групової дискусії «Гендерні ролі у моєму житті».

Питання анкети:

1. Назвіть характерні ролі сучасних чоловіків: _____
Сучасних жінок: _____
2. Які ролі притаманні Вам? _____
3. Опишіть, будь ласка, 3–4 гендерних ролі (як чоловічих так і жіночих) за такою схемою:
 - а) Назва ролі.
 - б) Які почуття викликає у Вас ця роль.
 - в) Які проблеми можуть бути з цієї ролі?
 - г) Який потенціал та які ресурси, на Ваш погляд, є у цій ролі?
 - д) Охарактеризуйте цю роль.
 - е) Які відомі особистості та персони асоціюються у Вас з цією роллю?

Роль	
Почуття	Проблеми
Характеристики	Потенціал та ресурси
	Персони
Роль	
Почуття	Проблеми
Характеристики	Потенціал та ресурси
	Персони

Залиште, будь ласка, інформацію про себе:

Ваше ім'я _____ Ваш вік _____

Ваша головна життєва роль на даний момент _____

Дякую за участь!